

مجله علمی-تحقیقی بین المللی دیوان

ديوان نړیوال علمي-تحقیقی ژورنال

مجله دیوان الدولية للبحوث العلمية

DİWAN Uluslararası Bilimsel Araştırma Dergisi DİWAN
International Scientific and Research Journal

ISSN: 2706-6428 E-ISSN: 2707-7462

دوره ۵؛ شماره ۲؛ تابستان و خزان ۱۴۰۳

Volume 5th, Issue 2nd, Summer & Fall 2024Maverdî'nin Düşüncesinde Devlet ve Siyaset¹
The State and Politics in the Thought of Al-Mawardiدولت و سیاست از دید امام ماوردی
الدولة والسياسة في آراء الإمام الماورديDoi: <https://doi.org/10.69892/Diwan.5214>Muhammad Vahib^{*} Salih Yalın^{*}

Makale Bilgisi / Article Information

معلومات مقاله / بيانات المقال

Makalenin Türü/Article Type: Araştırma
makalesi/Resarch Article

نوع مقاله / نوع المقالة: تحقیقی / البحثي

Geliş Tarihi / Received Date:

05.03.2024

تاریخ دریافت مقاله / تاریخ استلام المقال:

Kabul Tarihi / Accepted Date:

08.05.2024

تاریخ پذیرش مقاله / تاریخ قبول المقال:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal
tespit edilmemiştirاین مقاله توسط نرم افزار تورنیتین Turnitin بررسی شده
Plagiarism یا سرقت ادبی تثبیت نگردید.This article has been scanned by Turnitin. No
Plagiarism Detected.قد خضع المقال لبرنامج فحص الانتحال Turnitin و لم يثبت
انه من السرقات الادبية

نحوه ارجاع از این مقاله در پاورقی:

محمد واهب - صالح یالین، "دولت و سیاست از دید ماوردی"، *مجله دیوان* ۵/۲ (سرطان ۱۴۰۳)، ۲۹۲-۲۵۳.

Atıf:

Muhammad Vahib - Salih Yalın, "Maverdî'nin Düşüncesinde Devlet ve Siyaset", *Diwan Dergisi* 5/2 (Haziran 2024), 253-292.¹ Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü yüksek lisans tezinden üretilmiştir.² Yüksek Lisans Mezunu, Erceyis Üniversitesi, tmvahib1987@gmail.com, ORCID:0000-0003-0673-1165.³ Doç. Dr. Erceyis Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, yalin@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8537-3380

Özet

Maverdî (ö. 450/1058) V/XI. asırda yaşamış bir İslâm düşünürü olarak muhtelif alanlarda pek çok eser kaleme almıştır. Ancak teliflerinin birçoğu günümüze kadar ulaşmamıştır. Onun yazılarından bir kısmının devlet, siyaset ve felsefe ile ilgili olduğu söylenebilir. Maverdî, birçok eserinde kendinden önce gelen fikir ve düşünce birikiminden büyük ölçüde yararlanmıştır. O, her şeyden önce Hz. Peygamber'in uygulamalarından, hulefâ-yı râşidîn'in devlet ve siyasetle ilgili düşünce ve birikimlerinden yararlanmıştır. Ayrıca, selef-i sâlihîn âlimlerinin ve sonraki düşünürlerin fikir ve birikimlerinden de yararlanmıştır. Ona göre, her devlet bir toplum üzerine inşa edilir ve devleti yönetenler ise toplumun din, mezhep, kültür gibi yapılarına uygun bir siyaset politikası düzenlemelidir. Toplumu yöneten devlet başkanı ve siyasetçilerin birtakım vasıflara sahip olması gerekir ve bu yöneticiler güttükleri siyaset ve uygulamalarla halkın dikkatini çekmelidirler. Bu çerçevede, Maverdî'nin eserleri, İslâm düşüncesi ve siyasî teorilerinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Onun eserlerinde, İslâm'ın siyasî ilke ve devlet yönetimi hakkındaki görüşleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu makalede Maverdî'nin düşüncesinde devlet ve siyaset; devletin ihtiyaçları, yöneticileri, yönetim tarzı gibi hususlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

İslam Felsefesi,
Maverdî, Düşünce,
Devlet, Siyaset,
Yönetici.

Abstract

Al-Mawardi (d. 450/1058) was a distinguished Islamic scholar of the 4th/11th century, known for his extensive contributions across various disciplines. While many of his original writings have not survived, some extant works address themes related to governance, politics, and philosophy. Al-Mawardi's writings demonstrate his engagement with earlier intellectual traditions, particularly drawing inspiration from the practices of the Prophet Muhammad and the righteous caliphs in their approach to statecraft and political affairs. He also incorporated insights from other esteemed scholars and thinkers of his time. Al-Mawardi emphasized the societal foundation of every state, underscoring the importance of aligning governance with the values, beliefs, and culture of its people. He outlined specific qualifications for leaders and administrators in Islamic societies, highlighting the necessity of effective management of state resources. His works significantly influenced Islamic political thought, providing detailed discussions on the principles of governance and state administration. This article aims to explore Al-Mawardi's perspectives on statehood and politics, examining themes such as the essential components of a state, the qualities required of its leaders, and their methods of governance.

Keywords:

Islamic
Philosophy,
Al-Mawardi,
Thought, State,
Politics,
leader.

چکیده

کلمات کلیدی:
فلسفه اسلام، مآوردی،
اندیشه، دولت، سیاست،
رهبر.

امام مآوردی (متوفی ۱۰۵۸/۴۵۰) در قرن یازدهم میلادی زیسته و یکی از دانشمندان مسلمان بوده که در ابعاد مختلف آثار زیادی تحریر نموده است. بسیاری از نوشته‌های او امروز قابل دسترس نیست. آثار مطبوع وی در رابطه به فلسفه، سیاست و دولت به قلم گرفته شده که در آن از افکار و اندیشه علماء قبل از خودش استفاده عظیمی شده است. مآوردی در آثار خویش پیرامون دولت و سیاست نخست از احادیث و سیرت پیامبر اسلام، اندیشه و افعال خلفای راشدین، سلف صالح و دیگر اندیشمندان که در زمینه نظریات بیان کرده‌اند، مستفید گردیده است. از دید وی اساس هر دولت را جامعه تشکیل می‌دهد. اشخاصی که دولت را اداره می‌کنند ساختار سیاسی را باید براساس جامعه که در آن موارد دینی، مذهبی، فرهنگی وجود دارد سر و سامان دهد. هم‌چنان رهبران که جامعه را اداره می‌نمایند، دارنده اوصاف خاصی می‌باشند. بنابراین رهبران و سیاست‌مداران طوری رفتار نمایند که مورد توجه جامعه قرار گیرند. چنانچه که در آثار و افکار وی از توسعه سیاست اسلامی و اداره دولت بحث مفصل انجام شده. در این مقاله دولت، سیاست، نیازهای دولت، سیاسیون، اداره‌کنندگان و شیوه رهبری و اداره از دید امام مآوردی مورد بررسی قرار گرفته است.

الملخص

الكلمات المفتاحية:
فلسفة الإسلام،
المآوردي، الفكر،
الدولة، السياسة،
القائد.

عاش المآوردي (٤٥٠هـ - ١٠٥٨م) في قرن إحدى عشرة من الميلاد وهو أحد علماء ومفكري الإسلام الذي كتب العديد من المؤلفات في مختلف المجالات. ومع ذلك لم تصل كثيراً من مؤلفاته إلى يومنا هذا، ونستطيع أن نقول، أن بعض مؤلفاته تدور حول الدولة والسياسة والفلسفة. وقد استفاد المآوردي كثيراً من أفكار العلماء والمفكرين الذين سبقوه، وإذا أمعنا النظر في مؤلفاته رأينا أنه في مجال الحكومة والسياسة استفاد من السنة والسيرة النبوية صلى الله عليه وسلم، كما استفاد أيضاً من أفكار وآراء الخلفاء الراشدين، وعلماء السلف الصالح ومن تبعهم من العلماء والمفكرين الذين عبروا عن أفكارهم حول هذه القضايا. يعتقد المآوردي أن كل دولة مبنية على المجتمع، وعلى من يحكم الدولة ويديرها أن ينظم البنية السياسية على أساس المجتمع الذي توجد فيه الأمور الدينية والمذهبية والثقافية، ولا بد للسياسيين مثل الزعيم أو رئيس الدولة الذين يحكمون الدولة أن يكون لديهم مؤهلات خاصة، ويجب على هؤلاء القادة والسياسيين أن يتصرفوا في أمور الدولة بطريقة تجذب انتباه المجتمع وتظهر أنهم يخدمون البلاد والعباد حقاً. وفي هذا السياق قدمت أعمال المآوردي مساهمات كبيرة في تطوير الفكر الإسلامي والنظريات السياسية. وقد نوقشت في أعماله المبادئ السياسية للإسلام وآرائه حول إدارة الدولة بالتفصيل. وفي هذه المقالة، تم تناول الحكومة والسياسة، واحتياجات الحكومة والسياسيين والإداريين، وطريقة القيادة والإدارة من وجهة نظر المآوردي.

Giriş

Maverdî 364/974 yılında Basra'da doğmuştur. Maverdî, Abbasi halifesi Kâim-Biemrillâh döneminde farklı tarihlerde Büveyhîler ve Selçuklular arasındaki diplomatik konularda görev icra etmiştir.⁴ Ancak bu diplomatik görev sonrası Maverdî siyaset sahnesinden çekilerek tedris ve telif faaliyetleriyle meşgul olmuştur. O, Şafiî bir âlimdir. Ancak bazı alimler onun gizli Mu'tezili olduğunu iddia etmiştir. Fakat Maverdî, hadislerden hareketle sünnetullah'a aykırı mucizeleri ve Halku'l-Kur'ân'ı reddetmesi, Allah'ın zatının tek, sıfatlarının kadim olduğu görüşünü benimsemesi gibi hususlarda Mu'tezile'den ayrılmaktadır.⁵ Onun Arap dili, tefsir, hadis, fıkıh, usûl ve edebiyat sahasındaki yetkinliğinin yanı sıra; felsefe, siyaset, ahlak⁶ vb. ilim dallarında da yazdığı eserlerle adından söz ettirdiği söylenebilir.

Maverdî'nin ilim aldığı hocalar arasında Hasan b. Ali b. Muhammed el-Ciyli, Ebû Hâmid İsferyânî gibi birçok isme rastlanmaktadır. Bağdât medreselerinde birçok öğrenciye hocalık yapmıştır. Onlardan “Hafız Ebû Bekir Hatibi Bağdâdî, Abdülmelik b. İbrahim b. Ahmet Ebu'l-Fadl el-Hemezanî el-Makdisi, Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî” gibi önde gelen talebelerdir.⁷

Maverdî, hocalık ve öğrenci yetiştirmekle yetinmeyip birçok alanda eserler telif etmiştir. Onun ilim alanında miras bıraktığı birçok eserleri vardır. Bu eserler ise “*Nasîhatü'l-mülûk, Edebü'd-dünya ve'd-din, el-Ahkamü's-sultaniyye, Edebü'l-vezir, el-Hâvi'l-Kebir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim, Delailü'n-nübüvve, Kitabü'l-ikna, el-Emsal ve'l-hikem, Teshilü'n-nazar vs.*” gibi çok sayıda eser kaleme almıştır. Ancak bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar

⁴. Hasan Göral, Maverdî'nin el-Ahkamü's-Sultaniyye Adlı Eserinde Halk Anlayışı (Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 9; bk. Cengiz Kallek, “Mâverî”, TDV *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 180-181; Kemal Göz, “Mâverî'de Siyaset Felsefesi: Ahkamü's-Sultaniyye Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (Haziran 2021), 104.

⁵. Göral, *Maverdî'nin el-Ahkamü's-Sultaniyye Adlı Eserinde Halk Anlayışı*, 9.

⁶. Göz, “Mâverî'de Siyaset”, 104; Kallek, “Mâverî”, 181-182.1

⁷. Ali b. Muhammed el-Maverdî, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınları, 1994), 22.

ulaşmamıştır. Elimizde bulunan eserlerinden bir kısmı dinî ve bir kısmı ise onun siyaset düşüncesini gösteren telifleridir.

Konumuzla alakalı Maverdî'nin siyaset ve devlet anlayışını gösteren “*Nasîhatü'l-mülûk, Edebü'd-dünya ve'd-din, el-Ahkamü's-sultaniyye, Edebü'l-vezîr*” isimli eserlerini sayabiliriz. Bu eserlerde yöneticilerin ahlak ve hukuksal davranışlarından söz etmektedir. Nitekim Maverdî'nin devlet (Coğrafya, Servet ve Hükümdarlık), siyaset düşüncesinden İslâm dünyasında hem kendisinin yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde birçok siyasetçi tarafından yürürlüğe konmakla birlikte, üzerinde incelemeler yapılmıştır.

A. Devlet Ve Siyaset

Devlet, insan topluluğuna ait siyasî hâkimiyetin belirli sınırlar içinde teşkilatlanmış şekli olarak anlaşılır. Kökeni “Arapça olan bu kavram devlet veya düllet ‘değişmek, bir halden başka bir hale dönmek; nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak; üstün gelmek, zafer elde etmek’ anlamlarına gelir. Buna dil bilimcilerinin bir kısmı, iki kelimenin kullanımı arasında farklılık olmadığını ifade etmiş, bazıları da devlet kelimesinin savaşla, düllet kelimesinin ise malla bağlantılı bir kullanım olduğunu dile getirmiştir. Devlet savaşan gruplar arasında zaferin el değiştirmesini, düllet ise zenginlik ve servetin elden ele dolaşmasını ifade eder demişlerdir. Kur’ân’da ise siyasî organizasyon olarak ‘devlet’ kavramını ifade eden bir kelime bulunmamaktadır. Fakat bir ayette “*devlet*”⁸ isim mahiyetinde geçmekle beraber, Kur’ân’ın diğer iki ayetinde ise “*Devale*”⁹ fiil olarak geçmektedir. Bu kavramlar, ‘dönüşümlü olmak’ ve ‘elden ele dolaşan mal’ anlamlarına gelecek şekilde bir kullanıma sahiptir. İlki, hukuk ve sosyolojideki kullanımı itibarıyla “toprak bütünlüğüne bağlı bir şekilde politik açıdan teşkilatlanmış halk veya insanlar topluluğunun oluşturduğu hukuki varlık ve bu hukuki

⁸. bk. Kur’ân Meâli (Erişim 14 Nisan 2023), el-Haşr, 59/7.

⁹. bk. el-Âl-i İmran, 3/140; el-Nahl, 16/123.

mevcudun yönetim organlarıdır. Diğeri ise mecazen büyüklük, mevki, mutluluk ve talih anlamlarında kullanılan isimdir.”¹⁰

Siyaset, Arapça'da “sys” kökünden türetilmiştir¹¹ ve insan kitlelerini idare etmeye dair disipliner bir ilkedir.¹² Sözlükte ‘at olmakla beraber hayvan ehlileştirmek, terbiye etmek, gütmek, sürmek’¹³ gibi anlamlara gelmektedir. Siyaset terim olarak, halkın sevk ve idare işlerini üstlenme, yürütme, yönetme görevi, insan topluluklarını yönetme sanatı;¹⁴ mal mülk, göz atmak düzene koymak¹⁵ anlamlarıyla tanımlanır. Siyaset kelimesi semantik bir değerlendirmeye tabi alındığında bir objeyi eksiksiz, muntazam ve iyi halde bulunması için ivedilikle korumak anlamına gelmektedir. Ayrıca çobanlık edilenlerin ve idaresi altındakileri ve fonksiyonlarını korumakla görevlendirilen vali ve hâkim olarak tanımlamalar da yapılmıştır. Bu tanımlamalar nedeni vali ve hâkime “sayis” denilmiştir.¹⁶ Kur'ân'da siyaset kelimesi ve türevleri yer almasa da, hadis literatüründe bu terimler, "at terbiyesi ve toplumsal idarî görevleri üstlenme"¹⁷ anlamlarında kullanılmaktadır.

İslâm dini, şeriatın genel usulüne göre "siyaseti şer'iyye" olarak adlandırır. İslâm hukuku ve fıkıh literatürü, siyaseti "sedd-i zer'â", "ıstıslâh" ve "istihsân" gibi kavramlarla açıklar.

¹⁰. *Türkçe Sözlük*, Haz. İsmail Parlatır-Nevzat Gözaydın vd. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), 1/575; bk. Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/234-235.

¹¹. Adnan Koşum, “İslam Hukukunda “Siyaset-i Şer'iyye” Kavramı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 3/16 (2003), 351.

¹². Göz, “Mâverdî'de Siyaset”, 102; Hızır Murat Köse, “Siyaset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/294. Ömer Menekşe, “Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Devlet Anlayışı: Maverdî Örneği”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 5/3 (2005), 136, 141.

¹³. Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*. (Beyrut: Daru Sadr, 2010), 6/109; bk. Koşum, “İslam Hukuku”, 351.

¹⁴. Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 29; Köse, “Siyaset”, 294; Menekşe, “Ehl-i Sünnet”, 141; Göz“Mâverdî'de Siyaset”, 115-116.

¹⁵. Mustafa Bin Şemseddin Ahteri, *Ahter-i Kebir*. (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1302), 530.

¹⁶. bk. Koşum, “İslam Hukuku”, 351.

¹⁷. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*. (Beyrut: Dârü İbn-i Kesîr, 1987), “Enbiyâ”, 50; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh Müslim*. şerh ve thk. Muhammed Favad Abdalbaki. Riyad: Daru's-Salam, 1421/2000, “İmâre”, 44 .

Ancak İslâm hukuku âlimleri, bu terimlerin arasındaki farkı yorumlamadan önce “ıstıslâh veya istihsân” terimlerinin açıklamasına odaklanmış ve devlet başkanı veya görevlendirdiği şahısların karara vardıkları ve bu karara ait olarak geliştirilen eylemlere “siyaset” gibi isim verildiğini ifade etmek mümkündür.¹⁸ Diğer bir ifadeyle: Fıkıh edebiyatında, halkın iktidarını dinsel ve itikadî prensiplerine aykırı olmayacak düzenleme ve tatbikata bulunması da çoğunlukla siyaset kavramıyla anlatılır.¹⁹ Felsefe terminolojisinde ise siyaset kelimesi “politika” anlamına yer verilmiştir.²⁰

İslâmî ilimler literatüründe yönetici, yönetilen ve yönetime dair birçok kavramın kullanıldığı görülmektedir. Yöneticiler için kullanılan kavramlardan birisi imam kelimesidir ve Hz. Peygamber’den sonra gelen halifeler için de kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramın bazı İslâm devletlerinde devlet başkanı ve toplum önderi anlamlarında da kullanıldığı görülmektedir.²¹ Kur’ân-ı Kerim’in bazı ayetlerinde ve daha açık bir şekilde hadislerde “toplumsal ve siyasal lider” anlamında kullanılmaktadır.²² Ancak siyaset felsefesinde ve filozoflar açısından devlet, siyaset ve yöneticilere dair durumlar insanların ihtiyaç alanları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Nasîrüddin Tûsî’nin (ö. 672/1274) ifadesiyle ihtiyaçlar ve yetenekler çok çeşitli olduğu için karşılıklı yardımlaşmaya dayanan iş birliği ve görev paylaşımının olmadığı bir yerde

¹⁸. H. Yunus Apaydın, “Siyâset-i Şer’iyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/300-301; bk. İbrahim Türk, “Hukuki Boşluğun Doldurulması Bağlamında Hz. Ömer’in (ö. 23/644) Fıkıhında Maslahat ve Siyâset-i Şer’iyye”. *Amasya İlahiyat Dergisi* (Aralık 2023), 47; ayrıca bk. Koşum, “İslam Hukukunda “Siyaset-i Şer’iyye” Kavramı”, 150-151.

¹⁹. Köse, “Siyaset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/294; bk. Koşum, “İslam Hukuku”. 350-351.

²⁰. Koşum, “İslam Hukuku”, 351; Göz, “Mâverdi’de Siyaset”, 102-103.

²¹. *Türkçe Sözlük*, I/1075.

²². bk. Köse, “Siyaset”, 294; Casim Avcı, “Hilafet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/539.

toplumsal hayat neredeyse imkânsız olur.²³ Filozoflar, insanın doğası gereği medenî/siyasî bir canlı olduğunu söylediklerinde kastettikleri şey budur. İnsanlar toplumda farklı alanlarda yardımlaşmalı ve bu yardımlaşmada bir denklik olmalıdır. Bu bağlamda her insanın farklı sanat ve iş alanlarında görev yapması gerekli görülmüştür. Şayet insanların tümü aynı alanda çalışsaydı, bu durumda her insan her işle kendisi uğraşmaya mecbur olur ve kendi kemalini elde etmeye dönük olarak çalışmaya zaman ve fırsat bulamazdı. Bundan dolayı ilahî hikmet insanların ilgi ve yeteneklerini farklı farklı kılmıştır. Böylece her bir insan farklı bir iş alanına yönelip bu konuda bir meslek sahibi olmuştur. İnsanların farklı ilgi ve yeteneklerinin olması bir düzenin gereğidir. Şayet tüm insanlar malî olarak zengin veya fakir olsaydı ya da zihinsel olarak aynı zekaya ve yeteneğe sahip olsalardı, toplumsal yardımlaşma gerçekleşmez ve işlerde aksama olurdu. Yardımlaşmanın olabilmesi için bir arada yaşama ve toplumsallaşma kaçınılmazdır. Bu bağlamda insanların toplum içinde kazandıkları meslek ve sanatların gereği olarak medeni oldukları söylenebilir.²⁴

Siyaset bir şehirde beraber yaşayan toplumun bireylerinin maslahatına ilişkin ilim olarak tanımlanır ve bu medeni siyaset olarak adlandırılır.²⁵ Maslahat kelimesi “doğru, düzgün ve kusursuz olma; iyilik, uygunluk” gibi anlamlar içeren salâh sözcüğünden türetilmiş olup “maksada uygun bir nesne, fesadın zıddı, iyi, güzel, uygun, elverişli, yararlı” gibi manalarına gelmektedir. Fıkıh edebiyatında hem ruhsal hem de bedensel olarak insanların bireyin veya toplumun dünyevî ve uhrevî yararlarını sağlanmasına delalet etmektedir.²⁶ Ayrıca bir

²³. Macid Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, çev. Muammer İskenderoğlu-Atilla Arkan (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 191-192; bk. Nasirüddin Tûsî, *Ahlakî Nasirî*, çev. Anar Gafarova-Zaur Şükürova, (İstanbul: Litera Yayınları, 2007), 235-240.

²⁴. Salih Yalın, “Şehrezûrî’de Siyaset Ahlakı”, *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri* (Kasım 2014), 767.

²⁵. Salih Yalın, “Şirvanî’de Ahlak ve Siyaset”, *Bilimname*, 24/26 (Ocak 2013), 20-21.

²⁶. Seyyid Muhammed Murtaza Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* (Kuveyt: Vizâratü’l-irşâd ve’l-enbâ, 1965), 6/547-549.

görevin münasipliğine ve hayırlı olduğuna delalet eden nesnedir.²⁷ Bu kapsamlı manayla maslahat yararın sağlanması yansira zararın savulmasını, faydaya sebep olanın muhafazasını yanında acı ve acıya sebep olanın giderilmesini içerir.²⁸ Fıkıh literatüründe maslahat şâri'in *muteber* veya *gayr-ı muteber* (mülgâ) olarak düşündüğü ve bu konuda herhangi bir veri olmadığı *mürsel* maslahatlar olmakla üç şekilde açıklamaktadır.²⁹ Muteber maslahat nasslarda şâri' tarafından kabul olduğu maslahattır. Bu türleri şer'î ahkâmın uygulamaya gaye edinildiği tüm maslahatları ihtiva etmektedir. Bu husus nassın özel veya genel olmasının herhangi bir farkı olmadığı;³⁰ ancak aklın, canın, dinin, neslin ve malın muhafaza edilmesiyle ilgili nasslar maslahatın bu türüne ait olduğu söylenmiştir.³¹

Şâri'in mülgâ anlamında düşündüğü maslahat ise nasslarda geçersiz kabul görülen maslahattır. Bu maslahat ise gayr-ı muteber olarak ifade edilmekte ve nassın özel veya genel bir nass olduğuna göre değerlendirilir. Mülgâ maslahata örnek verilmesi gerekirse şu şekilde açıklanabilir: Bu maslahatın maksadı şahsın canını düşmandan kaçıp muhafıza etmek anlamında gösterilebilir. Nitekim burada ferdi manada can ve malı korumak cinsinden bir maslahattan bahsedilebilse de toplumsal noktada daha geniş ve riskli bir fesadın mevcudiyeti söz konusudur. Bu ise İslâm hukukunda ictimâî fesat ferdî maslahattan üstün olduğu ifade edilmiştir.³² Yukarda belirtildiği üç türlü maslahatın sonuncusu olarak İslâm hukuk ekolleri arasında en tartışmalı olan şekli ise mürsel (şâri'in nasslarda itibarlı veya itibarsız) olmasına

²⁷. İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/79; bk. Türk, "Fıkıhında Maslahat", 41.

²⁸. Dönmez, "Maslahat", 28/79.

²⁹. Muhammed Gazzalî, *Mustasfâ*, çev. Hacı Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik Yayınları, 2006), 1/365; bk. Türk, "Fıkıhında Maslahat", 42.

³⁰. Mustafa Ahmed Zerkâ, *İslâm Hukuk Ekolleri ve Maslahat Teorisi*, çev. Ali Pekcan (İstanbul: Rağbet, 2019), 169; bk. Türk, "Fıkıhında Maslahat", 42.

³¹. İbrahim b. Musa eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, çev. Mehmet Erdoğan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 2/7-9; Muhammed Halid Mes'ud, *İslâm Hukuk Teorisi*, çev. Muharrem Kılıç (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 141; bk. Türk, "Fıkıhında Maslahat", 42.

³². Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî usulî'l-fıkh* (Dımaşk: Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 2015), 224; bk. Türk, "Fıkıhında Maslahat", 42.

ilişkin herhangi bir açıklama bulunmadığı maslahattır. Bazı kaynaklarda siyaset “celbü'l-menfea ve def'u'l-mefsede”, menfaati temin ve mefsedeti defetme şeklinde tanımlamakla birlikte mürsel maslahat, literatürde ıstıslah anlamında tanımlanmıştır.³³ Daha önce de ifade edildiği gibi ıstıslah toplumsal anlamda hem dinî hem de dünyevî konularda halka yararlı olan her şeyi tercih edip tatbik etmek ve insanlara zararlı olana ve zararına yol açana engel olmak gibi ikili bir fayda teorisinden bahsetmek mümkündür.³⁴

Dolayısıyla bu ilmin faydasının bireysel olarak insanların iyiliği ve türün devamlılığı için toplumsal yardımlaşma ve ortaklığın nasıl elde edileceğinin bilgisinin vermesi olduğu düşünülür. Zira insanın yaşamını sürdürebilmek için bazı temel ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların uygun bir biçimde karşılanamaması, toplum düzenini bozacak şekilde insanlar arasında zulmün ortaya çıkmasına sebep olabilir. Toplumsallaşma, toplumsal yapıda insan ihtiyaçlarının iş bölümü halinde kolayca temin edilmesini sağladığı nedeni insan türü için vazgeçilmezdir.³⁵

İnsan davranışlarını yönlendiren ve güç kazanmak için birbiriyle çatışma içerisinde olan istek, hırs ve şehvetlerin varlığından dolayı, toplum içerisinde bunlar arasında dengeyi kuracak ve sağlıklı bir yönetim organizasyonu geliştirecek bir otorite zorunludur. Bu otorite ve yönetim ihtiyacı siyasetin ve siyasî organizasyonun asıl kaynağıdır.³⁶ Bu bağlamda ilahî hikmet her bir insan için bozamayacakları bir siyaset ve yönetim tarzını gerekli kılmıştır. Siyasetin konusu, toplumsallaşma itibarıyla insanlar için söz konusu olan durumlardır. Bu durumlar söz konusu toplum bireylerinin fiillerine en uygun şekilde kaynaklık yapar. Siyaset disipliniyle uğraşan kişi diğer tüm alanların eylemlerine dair iyi veya kötü gibi değerler bağlamında yargılamalarda ve incelemelerde bulunur. İnsanların gücü nispetinde şahsî

³³. Muhammed Gazzalî, *Mustasfâ*, çev. Hacı Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik Yayınları, 2006), 1/365; bk. Türk, “Fıkında Maslahat”, 42-43.

³⁴. Dönmez, “Maslahat”, 28/79; Türk, “Fıkında Maslahat”, 44.

³⁵. Yalın, “Şirvanî'de Ahlak ve Siyaset”, 20.

³⁶. Maverdî, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, 35, 44; Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, 192; bk. Menekşe, “Ehl-i Sünnet”, 141.

eylemlerinde ve beşerî ve toplumsal münasebetlerinde erdemler kazanıp, erdemsizliklerden uzak kalmasını sağlayacak miktarda siyaset ilmini öğrenmesi gereklidir. Diğer disiplinlerle karşılaştırıldığında siyaset ilminin öğrenilmesinin aklî açıdan hem bireysel hem toplumsal birçok faydasının olduğu, bu nedenle bu ilmin diğer alanlardan daha üstün ve değerli görüldüğü söylenebilir.³⁷ Eğer siyaset hikmetin kurallarına uygun olarak şekillendirilirse, “İlahî Siyaset” diye adlandırılabilir. Burada yönetici ilahî ilhamla destek almakta şari’/kanun koyucu olarak adlandırılmaktadır.³⁸

Her çağda halife veya imamın var olması zorunlu değilken, siyasî idarecinin varlığı, âdil bir idare ve halkın korunması için her zaman zorunludur. Bu idarecinin otoritesi bütünüyle yaptığı uygulamalarla bağlantılıdır. Bu, siyaset biliminin evrensel ilkelerine uygun olarak, toplumun en ileri düzeydeki menfaatlerine hizmet için düzenlenmiştir. Bu da siyaset ilminin evrensel ilke ve yasalar üzerine bir araştırma olduğu ve bu nedenle de en temel ilim olarak kabulünün gerekli olması sonucunu doğurur. Erdemli davranışı, adalet ve dünya düzenini koruyabilmek ve bunlar bozulduğunda tekrar inşa edebilmek için siyasetin uygulanması zorunludur.³⁹

Maverdî de diğer filozoflar gibi insanın doğası gereği medenî/siyasal bir canlı olduğunu düşünür. Allah bazı yönden insanı diğer yaratıklardan daha aciz ve birçok şeye muhtaç olarak yaratmıştır. Çünkü hemcinslerine ihtiyaç duymadan kendi başına hayatını idame ettiren bazı hayvanlardan farklı olarak, insanlar hayatını devam ettirebilmek için karşılıklı yardımlaşmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu muhtaç olma durumu insanlar için tabîi ve gerekli bir sıfat olup, onların özünden ayrı düşünülemeyen bir haslettir. Maverdî, “*İnsan zayıf olarak yaratılmıştır*”⁴⁰ ayetini buna delil getirir. Allah hiç kimseye muhtaç olmamanın insanlarda yol açacağı azgınlık ve kudret sahibi olmanın sebep olacağı zulme mâni olması için bu

³⁷. Yalın, “Şehrezûrî’de Siyaset Ahlakı”, 767; Yalın, “Şirvanî’de Ahlak ve Siyaset”, 21.

³⁸. Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, 191-192.

³⁹. Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, 193.

⁴⁰. el-Nisa, 4/28.

muhtaçlık durumunu ve acziyeti bir nimet olarak insana bahşetmiştir. Fakat yaratıcı bunun yanı sıra ihtiyaç duyduğu şeylere ulaşabilmesi için birtakım sebepler ve acziyetini giderebilmesi için bazı çözümler tahsis etmiştir. İnsanların akıl ve zekâ ile bulabilmeleri için bu yollara işaret etmiştir.⁴¹

Maverdî'ye göre hayatını idame ettirebilmesi için insanların dünya işleri ile ilgilenmesi gerekir. Bu nedenle dünya maişetinin nasıl elde edileceği, bu yapının düzeni ve yıkılması, salahı ve fesadı, asayiş vb. hususlar, üzerinde durulması gereken konulardır. Maverdî'ye göre dünyanın salahı iki şekilde söz konusudur: 1. Tüm insanlığın hayatının düzenli olması anlamına gelen umumî salahtır; 2. Tüm bireylerin ayrı ayrı şahsî menfaatlerinin temin edilmesi anlamında olan hususî salahtır. Bu ikisi birbirine sıkı sıkıya bağlı olup, biri gerçekleşmeden diğeri mümkün olmadığı gibi, biri bozulduğunda diğeri de bozulur. Maddî olarak ve geçim düzeyleri itibariyle insanlar muhtelif mertebelerdedir. Bu durum onları birbirine yaklaştırıp, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya vasile olur. Şayet tüm insanların geçim düzeyleri eşit mertebede olsaydı karşılıklı yardımlaşma gerçekleşmez ve insanlar her işi kendi yapamayacağı için acziyet içerisinde helak olurlardı.⁴²

Maverdî'ye göre siyasetin temel hedefi olan dünyanın düzeni, asayişin devamlılığı ve insanlığın huzuru için şu altı şey gereklidir: Din, güçlü idareci, emniyet ve güven, geçim darlığını önleme ve ucuzluk, ömrü aşan emel ve hikmetler.

I. Din

İnsanlar için en elzem şeylerden biri din olup; insanlığın ve medeniyetin devamı için bir dine bağlanıp onun emrettiği kanunları benimseyip, kurallarına uymak ve bu yoldan ayrılmamak

⁴¹. Ali b. Muhammed el-Maverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, çev. Ali Akın (İstanbul: Temel Neşriyat, 1982), 191-196.

⁴². Maverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, 196-197.

son derece önemlidir. Çünkü insan ancak din sayesinde nefsanî ve şehvî arzularını, her türlü bayağı heva ve tutkuların kurbanı olmaktan kendini kurtarabilir.⁴³

II. Güçlü İdareci

Maverdî'nin saydığı maddelerden ikincisi, güçlü bir sultan veya idarecidir. Bu nedenle devlet başkanı figürü siyaset ve devlet konularında Maverdî'nin fikirlerinin merkezinde yer almaktadır. Devlet başkanı kuvvet, heybet vb. özellikleri yanında, terbiyesiyle de temayüz ederek, farklı arzu ve emel sahibi kimselere hükmeder.⁴⁴ Onları sevgi ve korku ile haksızlık, zulüm ve düşmanlık yapmaktan alıkoyar, toplumsal birlik ve beraberliği sağlar.⁴⁵ Kötü kimselerin tabîi olarak sahip oldukları huy, başkalarının sevdikleri ve sahip oldukları şeyleri zorla da olsa ellerinden almak ve kendilerine uymayanları haksız yere ezmektir. Bu huylarından onları vazgeçirip, onları durdurabilecek bir kuvvet ve lidere gerek duyar, aksi halde haksızlıklara mâni olmak oldukça güçtür. Maverdî haksızlığa engel olacak şeyleri aşağıda yer alan şu dört kısımdan ibaret olduğunu ifade etmiştir: Engelleyici akıl, din, alıkoyucu sultan ve vazgeçirici acizlik. Bunların yanı sıra beşinci bir kısmın eklenemeyeceği de söylenebilir. Bu dört madde haricinde hiçbir şey güçlü bir devlet başkanının ortaya koyduğu zorlayıcı kuvveti sağlayamayacağı muhakkaktır. Çünkü aklen ve dinen zafiyet sahibi olan ve kötü arzularına mağlup olan kimseler zulmü ve haksızlığı defedemeyebilirler. Dolayısıyla güçlü bir başkan, sahip olduğu güç sayesinde her zaman zulüm ve haksızlığa karşı durabilir. Bu nedenle başkanın güç kullanma ve engel olma konularında her halükârda diğerlerinden üstün olduğu açıktır.⁴⁶

⁴³. Ali b. Muhammed el-Maverdî, *Yüce Hedefler Kitabı*, çev. Bergamalı Cevdet Efendi, Hazırlayan Yaşar Çalışkan (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), 256; Maverdî, *Edebu'd-dünya ve'd-dîn*, 16; bk. Mehmet Birsin, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdî'nin Ahlak Anlayışı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, (Aralık 2018), 53-56.

⁴⁴. Maverdî, el-Ahkamü's-Sultaniyye, 19; Maverdî, *Yüce Hedefler*, 260.

⁴⁵. Göz, "Mâverdî'de Siyaset", 105-106.

⁴⁶. Maverdî, *Yüce Hedefler*, 260; Maverdî, el-Ahkamü's-Sultaniyye, 20; bk. Göz, "Mâverdî'de Siyaset", 110.

Maverdî yukarıda yer alan bu fikirlerini de teyit etmek üzere bir kısmını Resulullah'ın hadisleri ve bilginlerin ifadeleriyle delillendirmektedir. Hz. Peygamber buyuruyor: “Hak Teâlâ, vahy (Kur’ân-ı Kerim) ile yasakladığı şeylerden ziyade sulatan ile yasak eder.” Yine bir hadiste ise: “Allah Teâlâ'nın semalarda görevlileri var olduğu gibi yeryüzünde de görevlileri vardır. Gökteki bekçiler melekler, yeryüzündeki görevliler ise insanlardan malları toplayıp onunla re'yetinin canları ve namuslarını muhafaza eden yöneticilerdir.” buyurmuştur. Ediplerden biri: “Sultan, aslında şahsına tabi olunan bir önder hayat konusunda da meşru bir din anlamındadır. Eğer o haksızlık ederse kimse adalet fonksiyonunu icra etme imkanına sahip olamaz.⁴⁷ Yok, bilakis adaletli davranırsa hiçbir kimse de haksızlığa yeltenemez” sözünü sarf etmiştir.⁴⁸ Maverdî'ye göre idareci böyle bir kutsal görev uğrunda gereken çabayı sarf etmezse, halk tarafından bir takım dinî kötülükler ortaya çıkar ve kötü niyetli insanlar bozuk düşüncelerinin tahrifinden kurtulamaz. Bu da toplumsal bir bozulmaya yol açabilir.⁴⁹

III. Adalet ve Hakkaniyet

Üçüncü şart, herkesi içine alan tam bir adalet ve hakkaniyettir. Bunun yapılması nedeniyle toplum arasında kardeşlik, dostluk, kaynaşma, yakınlaşma ve güzel teâmül, idarecilere devamlı hürmet ve itâat, ülkenin gelişmesi ve mal varlığı ve ferahlıkla örnek olmuş olur.⁵⁰ Böylece hem toplumun nüfusu artar hem de yöneticiler yerlerinden mutmain olurlar. İfade edildiğine göre devletin bekası da emniyetin devamı da adaletin icrasına bağlıdır. Toplum ve insanların birbirine düşmesinde, ülkenin harap ve yok olmasında ise haksızlık kadar rol oynayan başka bir şey düşünülemez. Adalet hem dünya düzenini hem de toplumun kurtuluş ve ayakta durabilmesinin şartı ve gereğidir. Maverdî, kişinin kendisi ve başkalarına karşı

⁴⁷. Maverdî, *Yüce Hedefler*, 260; bk. Göz, “Mâverdî'de Siyaset”, 117-119.

⁴⁸. Maverdî, *Yüce Hedefler*, 259-260; bk. Menekşe, “Ehl-i Sünnet”, 140.

⁴⁹. Maverdî, *Yüce Hedefler*, 259-260.

⁵⁰. Maverdî, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, 110-128; Maverdî, *Yüce Hedefler*, 265-267; Menekşe, “Ehl-i Sünnet”, 139, 143; Fatih Aydın, “Ahlak ve Siyasetin Belirleyici İlkesi Olarak Adalet: Mâverdî Merkezli Okuma”, *Eskiye Dergisi*, 42 (Eylül 2020), 1079.

adaletli olmasını iki türlü olduğunu düşünmektedir. İlk olarak insan kendi nefesine karşı adaleti anlatıp, ondan sonra diğer insanlar hakkında adaletin açıklamasına girişir. İnsanın kendi nefsanî arzularına karşı adaleti, onu daima doğruluk ve güzele yöneltmek, her çeşit kötülükten sakındırması ve alıkoymasındır. Sonra durumunu düzeltme hususunda aşırılık ve alçaklıktan uzak kalıp, bu ikisi arasında en iyi olarak düşünülen orta yolu tercih etmelidir. Çünkü haddi aşmak ve ifrat bir nevi sıkıntıdır, gereğinden aza yönelmek haksızlık ve düşmanlıktır. Nefsine zulmeden bir kimsenin başkası hakkında adaletli olması ümit edilmez. Nefsine acımayan başkasına hiç acımaz.⁵¹

IV. Emniyet ve Güven

Dünyanın düzen ve intizamını temin eden maddelerden dördüncüsü, insanlara gönül huzuru veren, iyilik ve lütfkârlığın yayılmasını sağlayan, zayıf ve güçlü herkesin candan benimsediği ve kâinatı parlak yüzünün meftunu eden umumî emniyet ve güvendir. Çünkü korkulu ve endişeli olanlarda rahatlık, kendini daima kuşku duymaya mecbur hissedenlerde de tam emniyet ve vicdan kaybolacağından ötürü umumî emniyet meselesi insanlığı ızan ve vicdanının yegâne sevip isteyebileceği şeydir denilebilir. Bundan dolayı filozoflar: “Emniyet ve güven hayatın tadı, adalet ise en güçlü askeridir” sözünü sarf etmişlerdir. Zira endişe ve korku insanları işini görmekten, vazifesinden lezzet almaktan, maişet sağlamaktan ve her insan için zarurî olup ihtiyaçlarını temin etmekten alıkoymak. Bu yüzden cihanın nizamı ve insanların huzuru gereği umumi emniyetin sağlanması en zarurî şeydir. Müellife göre adalet insanların ızdırıp ve haksızlık görmesini bertaraf etse de bu husus onun tek tarafı değildir. Nitekim toplumda adaletsizliğe uğrayan bir insanın ızdırabını ancak adalet dindirir. Fakat insanların çirkin ve bozuk olmaları haricinde farklı olaylar neticesi düşülecek ızdırabı engellemeye adalet yeterli değildir. Dolayısıyla bu türden ızdırıp ve acıların el vermesini engelleyecek bir de umumî güven ve emniyet kurallarının varlığına kesinlikle ihtiyaç

⁵¹. Maverdî, *Yüce Hedefler*, 265-270.

duyulur. Sonuçta adalet şahsî, emniyet ve güven geneldir. Şahsî olanın dile getirilmesi genel ve umumî olan güvenin zikredilmesine engel değildir.⁵²

V. Geçim Darlığını Önleme ve Ucuzluk

İnsanlığa asayiş getirecek maddelerden beşincisi, ülkenin her tarafında ve genelinde daima ucuzluğun sağlanmasıdır. Böylece geçimsizlik ve yoksulluktan kurtulan toplumun gönülleri hoş olur. Zenginlerle yoksullar aynı ayarda yaşarlar. Böyle bir durumda yokluktan kaynaklanan kin, nefret, düşmanlık, kıskançlık ve çekememezlikler bertaraf olur. İnsanların birbirine karşı muavenet, yardım ve iyilikleri artarak aralarında uhuvvet ve kardeşlik havası esmeye başlar. Bir de ucuzluk zenginliğe, o da cömertliğe döneceğinden âlemin düzeni ve toplumun refahı için en güçlü sebep sayılsa yeridir.⁵³

VI. Ömrü Aşan Emel ve Hikmetler

Dünyanın nizamı, asayişin istimrarı ve insanlığın rahatlığı için zarurî sayılan sonuncu maddesi ise, Hak Teâlâ tarafından insanların gönüllerine dünyayı ihya, imar, tamir etme ve düzeltme kastıyla verilmiş olan emel ve davranıştır. Emel âdemoğlu beşerin hayatına sığmayacak şeyler, menfaatler kazandırarak insanların idraklerinin bile yetişemeyeceği dünyevî isteklerin tahsiline sürükleyen, teşvik eden bir genişliğe ehildir. Kısacası emel, insan hayatı ve ömrünün bittiği noktadan daha ötedeki şeyleri kazandırma genişliğine sahiptir.⁵⁴

B. Devlet Yöneticileri

İnsanların farklı eğilimlere, değişik karakter ve yaratılışlara ehil olmaları; insana hür ve özgü yetkinliklerin elde edilmesinde, vazifelerin ve sanatların kazanıp geliştirilmesinde olduğu gibi, huzur, mutluluk, ona sevk eden davranışların bilinmesi ve mutluluğun kazanılmasında

⁵². Maverdî, *Yüce Hedefler*, 276.

⁵³. Maverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, 69-70, 201-219, 268-269; Maverdî, *Yüce Hedefler*, 279; Menekşe, "Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Devlet Anlayışı", 135-136, 141; Menekşe, "Ehl-i Sünnet", 137; Cengiz Kallek, "Mâverdî'nin Ahlâkî, İctimâî, Siyasî ve İktisadî Görüşleri", *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, 17 (Aralık 2004), 247-252.

⁵⁴. Maverdî, *Yüce Hedefler*, 281.

da rehber ve önderlerin varlığını zaruri kılmaktadır.⁵⁵ Bu ve bunun gibi sebeplerle, aynı vakitte bir öğretmen ve kılavuz olarak, insanların ve camianın en mühim ve zaruri varlıkları başkanlarıdır. Farabi'ye göre bir toplumun erdemli veya erdemsiz oluşu, o toplumun lider, başkanının erdemli veya erdemsiz olmasına bağlıdır. Başkan erdemli olursa, onun idaresi de yönettiği toplum da erdemli olur. Her erdemli toplumun bir ilk kurucusu, ilk lideri ve önderi vardır. İlk önder, erdemli toplumun kesin bir şekilde ve mutlak anlamda ilk yöneticisi ve ilk kaide ve kural koyucusudur. Kendinin peşinden gelen idareciler onun ortaya koymuş olduğu hukuk ve yerleştirmiş kural doğrultusunda yasama ve yürütmede bulunurlar. Toplumu oluşturan fertler ve kurumlar, idarecilerin nezareti altında, bir vazife, görev, iş bölümü ve yardımlaşma anlayışı içerisinde, konumlarına münasip biçimde fonksiyonları doğrultusunda cem'iyeti ayakta tutmak ve istimrarı sağlamak üzere çaba harcarlar.⁵⁶

Gazzalî'ye göre Allah Teâlâ insanlardan iki grubu yani peygamberler ve devlet yöneticilerini seçip, onları yaratıkları üzerine erdemli ve üstün kılmıştır. Peygamberlere, insanlara kulluk yolunu bildirmek ve kulları doğru ve iyi yolu göstermeleri için risâlet verilmiş ve gönderilmiştir. Devlet başkanları, insanların birbirlerine mukabil haksızlık etmelerini önlemek ve maişeti temin konusunda bir zorlukla mukabil olmamaları için seçilmiştir. Zira rivayetlere göre yönetici yeryüzünde Hak Teâlâ'nın gölgesidir. Nasıl ki gölge insanı yakıcı güneşten muhafaza ediyorsa devlet başkanı da yaratıklarını tehlikelerden koruduğu için Hak Teâlâ'nın gölgesi olarak vasıflandırmıştır. Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: "Hak Teâlâ hükümdarlığı dilediğine verir."⁵⁷

Yönetici, halk arasında haksızlığı ve işkenceyi engeller veya kaldırır. Devlet başkanı erdemli davranırsa, bulunduğu toprakta adalet hâkim olur ve bütün düşmanlarına galebe

⁵⁵. Kallek, "Mâverdî'nin Ahlâkî, İctimâî, Siyasî", 231; Göz, "Mâverdî'de Siyaset", 104.

⁵⁶. Yaşar Aydın, "Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinde "İlk-Başkan (er-Reîs el-Evvel)" Kavramı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (1987), 296.

⁵⁷. Muhammed el-Gazzalî, *Nasîhatü'l-mülûk*, çev. Osman Şekerci, Devlet Başkanlarına Nasihatler (Ankara: Büyüyenay Yayınları, 1995), 52.

çalar. Böyle yapmayıp halkına zulüm ve haksızlık ederse idarenin bir gün elinden alınacağı bir gerçektir. Allah resulü: “Yönetici kâfir de olsa, halkına zulüm ve haksızlık yapmadıkça başkanlığı bakidir.” buyurur.⁵⁸ Tebaasına zulüm, haksızlık ve işkence yapmayı niyet edinen yöneticinin tebaasını Allah eksiltir, afet ve belalarla ölüm olaylarını onlardan eksik etmez. Ticarî hayatları sarsılır, belalar sebebinden çiftçi ve tarımcılar ettiklerini elde edemezler. Hayvancılıkla uğraşanlar günden güne hayvan sürülerinde kayıplara maruz kalırlar. Adalet üzere hareket eden yöneticinin bu haklı tutumu bütün insan toplumu içine yayılır, bütün millet ölçülerini tam tutar, aralarındaki hak ve hukuka riayet ederler, hak ve hakkaniyete sarılırlar. Nihayette, eğri ve yanlış olan şeyler aralarından kaybolur. Hak ve gerçek olan şeyler arasında belirir. Gökten ilahî rahmet eksik olmaz, yeryüzünde bereket çoğalır, ticaret gelişir, ziraatçıların ürünlerinde bereket meydana gelir. Böylece cemaat ve toplumun gıda ve yiyecek durumu daha iyi hale gelir. Hükemânın bildirdiğine göre: “Bütün millet yöneticinin eğri ve bozguncu davranışlarıyla bozulur, dürüst hareketleriyle dürüst olur.”⁵⁹

Devlet başkanlarının derece ve mertebesi diğer insanlara göre oldukça yüksek ve yücedir. Maverdî delil olarak, başkan anlamında istifade edilen melik kavramının kökeni hakkında açıklamalara yer verir. Ona göre devlet başkanlarının derecesinin yüksekliğinin delillerinden ilki, meliklerin mertebesinin yüksek oluşudur. Çünkü yüce Allah, kendisini “Melik” yöneticileri de “Mülük” şeklinde nitelendirerek kendi vasfıyla yöneticileri de vasıflandırmak suretiyle yüceltmıştır. Zira Hak Teâlâ: “*Din gününün meliki*”,⁶⁰ “*Melikü'l-hak olan Hak Teâlâ yücedir.*”⁶¹ kelimeleriyle kendini tavsif etmiştir. Beşerden olan melikleri de: “*Şüphesiz Allah Talut'u size melik olarak gönderdi*”,⁶² “*hani Allah size enbiyalar ve melikler göndermişti*”⁶³

⁵⁸. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce*. I-XI, Tercüme ve Şerh. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), “Cihad”, 39; Müslim, “İmâre”, 8; Buhârî, “Ahkam”, 4.

⁵⁹. Gazzalî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 53-54.

⁶⁰. el-Fâtiha, 1/4.

⁶¹. el-Mü'minûn, 23/116.

⁶². el-Bakara, 2/247.

⁶³. el-Mâide, 5/20.

sözleriyle vasetmektedir. Hak Teâlâ kendisi için kullandığı ve razı olduğu bu adın benzerini beşere de kullanmıştır. Melik adıyla kendisini varlıklara karşı övdükten sonra insanlara, özellikle onların devlet başkanına da bu adı lütfetti ve bu konuda yöneticilerin üstünlüğünü şöyle açıkladı: *“Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kıldık ki, biri diğerine iş gördürebilsin.”*⁶⁴ Bu ayete göre, hiç kimse üstünlüğe padişahlardan daha layık, nasibi meliklerden daha ziyade, mertebesi yöneticilerden daha yüksek değildir. Çünkü insanlık meliklerin emri altına girmiştir. Yöneticilerin hizmetlerine koşmuşlar, meliklerin emir ve yasaklarına boyun eğmişlerdir.⁶⁵

İkincisi: Hak Teâlâ, melikleri yeryüzünde kendisinin halifesi, kullarının muhafızları, varlıklarına karşı emir ve kurallarının uygulayıcısı yapmıştır. Allah Teâlâ'nın hükümlerini beldelerinde uygulamak, toplum içerisinde dinsel adetleri imar etmek meliklerin fonksiyonlarından olduğundan dolayı meliklere beldelerinde “Hak Teâlâ'nın gölgesi” ifadesini kullanmıştır. Bununla birlikte O, melikleri, yeryüzünü ihya edici kılmış, hayvanları güden çobanlara benzeterek kullarının çobanları olarak adlandırılmıştır.⁶⁶ Bu sebeple filozoflar melikleri “siyasetçiler” olarak isimlendirmiştir. Çünkü idare ettiği toplum karşısındaki durumu, kendi işlerini yapamayan, menfaatlerini ve noksanını bilmeyen eksik konumdaki canlıları güden çoban gibi olduğunda melikler “sâis” devlet başkanına, yöneticiye, meliklere ait olan görevler de “siyaset” olarak adlandırılmıştır. Tarihî süreçte birçok halkın idarecisi ve özellikle Arap melikleri “yeryüzünün sahipleri” olarak isimlendirilmiştir. Buradaki “sahiplik” kesin ve mukayyettir. Çünkü toplum, yöneticiden görevlerinin gerçekleşmesini beklemekte ve melikler tarafından fonksiyonların tam olarak gerçekleştirilmesi umut edilmektedir. Sultanlar toplumun maslahatlarını, ihtiyaçlarını,

⁶⁴. el-Zuhurf, 43/32.

⁶⁵. Ali b. Muhammed el-Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, çev. Mustafa Sarıbyık (İstanbul: Ark Kitapları, 2004), 154; Göz, “Mâverdî'de Siyaset”, 116-117.

⁶⁶. bk. Buhârî, “Cuma”, 11; Müslim, “İmâre”, 20.

zararlarını ve faydalarını gözeten, yüce, noksan sıfatlardan münezzeh olan Hak Teâlâ'yı müşahade ve idrak etmeye imkân olmadığı için “rab” makamında görünen kimseler olarak görülmüştür.⁶⁷

Maverdî, sözlükte melikin “baş” olarak adlandırılmasının da meliklerin durumunu yüceltmek için olduğunu belirtmiştir. Maverdî, baş bedeninin tümünün üstünde yer alıp, tüm organların kendisine boyun eğdiği, onu taşıma nedeni mevcut olduğu gibi, meliki toplumun başında yer alıp yönetme işlevi gerçekleştireni olarak ifade etmiştir. Nasıl ki başsız bedeninin mevcudiyeti düşünülmezse, beden fakat başla ayakta durur ve tüm duyular onda toplanmıştır. Baş, düşünme, analiz yapma, akıl etme ve ayırt etme yeteneğiyle dinin muhatabıdır. Bu nedenle Hak Teâlâ, insanoğlunu diğer varlıklara üstün kılmıştır.⁶⁸ Dolayısıyla idareci de halk ya da toplumun başı olup elinin altındaki insanlara eşit hizmet etmekle mükelleftir. Çünkü yönetici toplumu idare etme fonksiyonunda insanın başı gibidir.

Maverdî şanınin yüceliğinden dolayı yöneticinin dinde ve lügatte “sultan” diye de isimlendirildiğini ifade eder. Sultan ise lügatte delil anlamına gelmektedir. Durumunun yüceliği sebebiyle yöneticiler “yüce sultan” ve “imam” diye de isimlendirilmiştir. Çünkü emrine tabi olmak, fiilinde ona uymak ve onu imam olarak kabul etmek gerekir.⁶⁹

Maverdî'ye göre aynı anda bir ülkede iki veya daha fazla melik veya sultanın hüküm sürmeye ve yönetmeye kalkışması caiz ve uygun değildir. Ancak birbirinden ayrı ve uzak iki beldede iki sultanın ikamesini caiz olup olmadığı da söz konusudur. Dolayısıyla bir ülkede iki başkan ya da emir seçilmesi uygun değildir.⁷⁰ Kimileri emirin fonksiyonunun toplumun görevlerini onarmak ve İslâm coğrafyasını güzelce korumaya çalışmak olduğunu ve bu uzaklığın buna engel olabileceğini düşünüp, iki büyük coğrafyada daha güzel hizmet edilebileceği nedeniyle birden fazla başkanın seçilmesinde sakınca görmemişlerdir. Ancak

⁶⁷. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 155.

⁶⁸. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 156.

⁶⁹. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 157.

⁷⁰. Maverdî, *Edebü'd-dünya ve'd-din*, 205-206; Maverdî, *Yüce Hedefler*, 262-263.

İslâm âlimlerinin çoğu aynı asırda iki liderin ve yöneticinin var olmasını kesinlikle caiz görmemişlerdir.⁷¹

Maverdî devlet başkanlarının birtakım üstün meziyetlere sahip olması zarureti düşüncesindedir. Bunların başında ilim, bilgi gelir ki, erdem/faziletin en evlasıdır. İlimler arasında da özellikle dinî ilimlerin ayrıcalıklı bir yeri olduğunu düşünmüştür. Yine devlet başkanı Hak Teâlâ'nın nimetlerine karşı şükretmelidir. Ayrıca bu nimetlere mukabil mütevazı, sabırlı, orta yolu benimseyen, kin ve hasetten uzak, temkin ve tedbiri ihmal etmemesi yöneticide olması gereken meziyetler arasında sayılır. Bunların yanında yöneticilerin sürekli Allah'ı zikretmesi, büyük işlerle uğraşması, Allah'ın kitabı, Resulallah'ın sünneti ve ümmetin icmâına sıkıca sarılması gerekmektedir.⁷² O, diğer bir yerde devlet başkanlarının sahip olması gereken vasıfları yirmi ana başlık altında şu şekilde sıralamıştır:

1. Gayretli ve himmetli,
2. Güçlü ve kuvvetli,
3. Heybetli ve korku yaratan,
4. Ahlaklı ve temiz,
5. Güzel huylu ve iyi adetli,
6. Tedbirli ve kararlı,
7. Saltanat gereği rey ve ictihad sahibi,
8. Tevâzu sahibi,
9. Yumuşak huylu,
10. Dini ve itikadı sağlam,
11. Hakka karışı takvaya sahip,
12. Devletin zail olacağını bilen,
13. Zahit ve akıbetini düşünen,

⁷¹. Maverdî, *Yüce Hedefler*, 262-263.

⁷². Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 225-272.

14. Toplumla haşır ve naşır,
15. Muamelatta eşitlik,
16. Keskin görüşe sahip,
17. Nazik düşünceye sahip,
18. Emanetkâr
19. Adaletli,
20. Âlim ve fakih olmalıdır.”⁷³

Faziletli bir yöneticinin ahlaklı olması; arzu, heva ve hevesten uzak kalması gerekir. Toplumdan hiçbir insan bu gibi istekleri bastırma çabasında ondan daha üst bir konumda olmamalıdır.⁷⁴ Zira kendini eğitip, şahsiyetini ıslah etmekten aciz kalan birisinin başkalarının ahlakını düzeltmede aciz kalacağı muhakkaktır. İnsanın akli ve düşünceleri tabiatına, istek ve arzularına galip gelmedikçe kişi nefesine hâkim olamaz. Aklın, hevanın, istekleri ve arzuların eğilimlerine karşı koyarak iyi ve doğruyu seçebilmesi için duygulara hükmedebilmesi gerekir. Kişi böylece kendisine karşı yapılan kötü davranışlara iyilikle karşılık verir ve böylece kendisini erdemli fonksiyonlara alıştırır ve nefsinin güzel şeylerle terbiye eder. Kendisine münasip olan huyları, mertebesine münasip davranışları kazanır. Yönetici kimsenin dünya ve ahiret faziletini talep etmesi, hatalardan uzak kalıp doğruyu elde etmeye çalışması ona zor gelse de, akıllar ve ruhlarda yerleşen yücelik ve faziletlerin ancak zorluklara katlanarak elde edileceği açıktır.⁷⁵

Maverdî devlet yöneticilerini şu şekilde sıralar: Birincisi halifeler, sultanlar, melikler veya veliaht kimseler. İkincisi vezirler, üçüncüsü valiler, dördüncüsü ordu vb. kumandanlar,

⁷³. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 352-353.

⁷⁴. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 160; Mâverdî, *Edebu'dünya ve'd-dîn*, 35, 38-40; bk. Birsin, “Ebu'l-Hasen el-Mâverdî”, 55-56; Göz, “Mâverdî'de Siyaset”, 111, 119-120; Ömer Menekşe, “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı Mâverdî ve Nizâmülmülk Örneği”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/2 (Nisan 2005), 207.

⁷⁵. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 160; Mâverdî, *Edebu'dünya ve'd-dîn*, 35, 38-40; bk. Birsin, “Ebu'l-Hasen el-Mâverdî”, 55-56.

beşincisi Kaza (Kadi'l-kudat) ve reisler.⁷⁶ Burada isimleri sayılan bu idareci sınıfları gelecek başlıkta daha ayrıntılı ele alınacağından sadece isimlerini zikretmekle yetinilmiştir.

Maverdî'ye göre devlet başkanının aşağıdaki vazifeleri bulunmaktadır:

1. İslâm'ı himaye etmek ve İslâm kanun ve kurallarına uygun hüküm vermek.
2. Din düşmanı, sapık ve isyankâr kimselerin İslâm'a ve Müslümanlara saldırı ve tecavüzlerine karşı koymak için daimî gayret ile bunları himaye etmek.
3. Ülkenin her yerinde adalete uygun iş yapmayı temin etmek ve halkın huzuru için ülkeyi yol, köprü, vb. şeylerle imar edip ticari dürüstlük ve ferahlığı temin etmek.
4. Zulüm ve haksızlığa meydan vermeyecek bir tarzda vergi vb. hususlarda hakkaniyeti gözetip, asla israfa yol açmamaktır.
5. Zulümden kaçınmak, davaların görülmesinde adalete riayet ve bugünün işini yarına bırakmaktan uzak durmak.
6. İslâm'ın esaslarına ilişkin bilgi sahibi olan âlimlere karşı kırılcı davranışlardan kaçınmak ve hürmete riayet etmek.
7. Tayin ettiği vali ve hâkimlerin tüm işleri hakkıyla yapmaya muktedir, güvenilir ve adil kimseler olmasına dikkat etmek.⁷⁷

Müslüman devlet başkanı bu şartları tam olarak uygulama gayretinde olursa, hem Hak Teâlâ'nın isteğine uygun davrandığı için ondan gelen sevap ve mükâfata erişir, hem de insanların huzur, refah ve asayişini gözetip güveni sağladığı nedeniyle onların sevgi ve bağlılıklarının artmasına neden olur.⁷⁸ Aksi takdirde hem ahirette ebedî azaba uğrar hem de müminlerin kalbine bozuk fikirleri aşılayarak onlar arasında fesada yol açmış olur. Maverdî, bu düşüncelerini Hz. Peygamber'in hadisleriyle de destekler. Bu hadislerden birisi şöyledir: "Yöneticilerinizin hayırlısı sizin ona muhabbet beslediğiniz, onun de size müebbet

⁷⁶. bk. Göral, *Maverdî'nin el-Ahkamü's-Sultaniyye*, 17; ayrıca bk. Ahmet Güner, "Maverdî'nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/16 (2002), 11, 26.

⁷⁷. Maverdî, *Yüce Hedefler*, 263.

⁷⁸. Maverdî, *Yüce Hedefler*, 265; Menekşe, "Ehl-i Sünnet", 142.

gösterenidir. Fena ve kötüsü ise sizin ona kin ve buğuz edeni, onun size nefret edeni ve sizin ona lanet edeni, onun size lanet edenidir.”⁷⁹

Devlet başkanı sadelik ve hafiflikten uzak kalmalı; iffetin ayaklar altına alınmaması, ülkenin tahribine izin vermeme, şeref, makam ve mevkiinin yüceliğine zarar veren kötü davranışlardan uzak olma hususunda insanların en hassası olmalıdır. Bu çerçevede onun, en şerefli ve en yüce yolları tercih etmesi ve en ulvî davranışları âdet haline getirmesi gerekir. Yine onun mertebesine uygun olan makam ve şerefine uygun düşen adetleri elde etmesi için acı veren, hoşlanmayan birçok şeyi yapması, sevilen lezzetlerin birçoğundan kaçınması gerekir.⁸⁰

Devlet başkanının görev icra ederken malî tedbirlere de başvurması gerekir. Maverdî Yüce Allah'ın, mal sahibi olmayı insan hayatının devamı ve bazı isteklerine ulaşmanın vesilesi olarak hem dünya hem de ahirette kurtuluşun bir vasıtası kıldığını düşünür. Yönetici, malî yönetim konusuna ve özellikle sahip olunan malın helal veya haram oluşuna dikkat etmelidir. Başkanın şahsî malı ve kamu malı olmak üzere mal iki kısma ayrılır:

a) Başkanın Şahsî Malı: Erdemli bir yönetici, malı helalinden kazanmaya dikkat etmelidir. Daha fazla mal elde etmek için halkına zulmetmekten kaçınmalı, onların mallarına göz dikmemelidir. Başkan, mal kazanırken gösterdiği hassasiyetin aynısını harcama sırasında da ortaya koymalıdır. Başkanın cömert olması gerekir, halk gözünde cimrilik ona yakışmaz. Erdemli bir başkanın kazandığı malı buna ehil olan halktan esirgememesi, ihtiyaç sahiplerini sürekli görüp gözetmesi gerekir. Güç elde etme arzusuyla ve övünç vesilesi olsun diye veya karşılaşılabilecek felaketlerden korkarak mal saklamak ve cimrilik yapmak asla bir başkanın işi olmamalıdır. Fakat onun harcamada israfa da kaçmaması gerekir. Onun karşılığını Allah'tan bekleyerek yaptığı her harcama onun kadir ve kıymetini yükseltir, akıllı ve seçkin

⁷⁹. Maverdî, *Yüce Hedefler*, 265.

⁸⁰. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 159-160.

kimseler yanında daha çok övgüye sebep olur. Bu tür bir harcama israf değil cömertlik olarak adlandırılır; oysa Allah'a isyana götüren harcamalar bütünüyle israf ve günaha girer.⁸¹

b) Kamu Malı: Devlet hazinesinde toplanan ve devlet başkanlarının kontrolündeki fey, ganimet, haraç, öşür ve cizye türünden malların nerelere ve nasıl dağıtılacağı Allah tarafından açıklanmıştır. Bu nedenle bunların tümünün dinî ilkelere uygun olarak harcanması gerekir. Bir belde halktan toplanan malların önce o beldenin halkına özellikle hastalarına, fakirlerine, yolcularına ve borçlu olan kimselere dağıtılması, bu yapılmadan diğer bir beldeye aktarılmaması gerekir. Eğer bu belde ihtiyaç yoksa, ihtiyacı olan en yakın beldelelerden başlayarak diğer yerlerin ihtiyacı giderilmeli, artan kısımlar hazineye aktarılmalıdır. Başkan bu malların hak sahibi kimselere ulaştırılmasında gereken özeni göstermelidir. Eğer o, hak edenlere vermeyip, hakkı olmayan kimselere bu malları dağıtırsa büyük günah işlemiş olur.⁸²

Maverdî'ye göre devlet başkanlarının yapması gereken önemli işlerden birisi dinin emirlerini uygulamaktır.⁸³ Bu görevin başkalarına değil, ancak ona uygun düşen bir görev olmasının sebebi, başkanların onu yürütmeye daha layık olmaları ve dinî kurallarıyla pek çok ahlakî haslet elde etmeye müstahak olmalarıdır. Bu ahlakî ilkler şöyledir:

1. Allah Teâlâ'nın devlet başkanlarına verdiği nimetin daha açık olması ve O'nun gücünün onların nezdinde oldukça fazla bulunmasıdır. Bu nedenle yönetici Hak Teâlâ'ya şükretme, ona itaatte oldukça gayretli olan, hızlı bir biçimde Allah'ın emir ve yasaklarını uygulama konumunda olan kişidir.

2. Başkanların makamları Allah'ın kurduğu bir makam olup, bu makam Müslümanların işlerinin yerine getirildiği ve dinde mevcut hükümlerin savunulduğu bir mevkidir. Devlet başkanı üstlendiği ve ona bağlı olan bir görevi ihmal eder, yönettiği kimselerden hiç kimsenin

⁸¹. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 109-110.

⁸². Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 111.

⁸³. Ali b. Muhammed el-Maverdî, *Edebü'l-vezir*, çev. İbrahim Barca (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 230; Menekşe, "Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Devlet Anlayışı", 141.

sözünü dikkate almaz ise kendisi yok olur. Aksine yönettiği kimselerin ihmal ettiği şeyleri bizzat kendisi ön plana çıkarıp uygularsa kazançlı çıkar.

3. Başkan söz ve davranışlarıyla halk için örnek konumundadır. Çünkü o bir fonksiyon icra ettiğinde onun davranışlarına yönetilen kimseler uyar, emirleri örnek alınır, söz ve filleri gidilmesi gereken yol kabul edilir. Zaman geçse de bu örnek davranışlar ve sözler etkinliğini sürdürür. Yaptığı iyi fiillerin sevabı onun lehine olur, eğer bir kötülük yaparsa da bunun günah ve vebali onun aleyhine olur.⁸⁴ Nitekim Allah Resulü şöyle buyurmuştur: “Kim İslâm'da bir çığır/yol, güzel ve iyi yol açarsa, kıyamet gününe kadar açtığı çığır/la amel edenin sevabı o çığır/ı açan kimseye de olur.”⁸⁵

4. Başkan dindar ve takva sahibi olursa, halkın gönlü ona meyleder, avam ve havas onun etrafına toplanır. Dindar kimseler ona komşu olmayı ve sohbetinde bulunmayı ister ve onun adaletine güvenirler. Onda bir iyilik gördüklerinde bundan dolayı onu takdir eder, kötülük gördüklerinde ise onu ikaz ederler.

5. Düşmanların kalbinde onun heybeti artar. Zira din, iyilik, hidayet ve iffetin ruhlarda bir azameti, gözlere ve kalplere işleyen bir heybeti vardır. Bu, müşahade ve muayene olarak bilinen şeydir.⁸⁶

Maverdî yöneticinin memlekette bozgunculuk yapan kişilere ve düşmanlara karşı da tedbirler alması gerektiğini düşünür. Allah, insanların birbirlerine acı çektirmesini, öldürmesini, kan dökmeyi ve yaralamayı haram kılmıştır. Toplum içinde fitne ve fesat çıkarıp bozgunculuk yapanlar, diğer insanların canına, malına ve namusuna zarar verenler ve haricî başka toplumlardan bu topluma dönük olarak savaş açanlar bundan istisna edilmiştir. Genel toplumsal yarar düşünülerek, onlara hak ettikleri karşılığın en sert bir şekilde verilmesi gerekir.⁸⁷

⁸⁴. Maverdî, *Edebü'l-vezir*, 230.

⁸⁵. Müslim, “Zekât”, 69.

⁸⁶. Maverdî, *Edebü'l-vezir*, 231.

⁸⁷. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 387.

Biri, hakikat düşmanları ile mücadele edilmesi gerekir ki, bunlar tevhidin, nübüvvetin, ülkenin emniyet, güveni ve hakiki mutluluğun yolu olan din ve inancın aslına karşı harb eden müşriklerdir. Diğer, milletin içinden çıkıp Müslümanlara ve adaletli yöneticilere isyan edenlerle mücadele edilmelidir. Bunlar bu yoldan dönüp bu davranışlarından vazgeçmeye davet edilir, eğer isyankarlığa devam ederlerse Allah'ın emrine dönünceye kadar onlarla savaşılr. Yol kesen ve insanlar arasında korku salan vb. kimselere Kur'ân-ı Kerim'de⁸⁸ geçen cezalardan biri tatbik edilebilir. Cinayet, dinden dönme, zina vb. suçlar da aynı şekilde değerlendirilir.⁸⁹

Ülkeye ve ülke halkına karşı düşmanca hareket eden devletlere ve çeşitli yapılara karşı da yöneticinin bazı tedbirler alması gerekir. İlk olarak mümkün mertebede düşmana anlaşma ve barış teklif edilmeli, savaş kaçınılmazsa da düşmanın sayısal çokluğu ve üstünlüklerinden korkulmamalıdır. İkincisi, karşılaşıcakları akıbeti düşünmelerini sağlamaya çalışılmak için Allah'ın bildirdiği cehennem azabıyla korkutulmalıdır. Üçüncüsü, devlet başkanı uyanık olup harb son bulana kadar gaflete düşmemeli, düşmanı gözleyip zafer için fırsat kollamalıdır. Dördüncüsü askerin durumunu sevk noktası, konaklama mekanları vs. alanlarda gözetmelidir. Beşincisi, kendi ülkesiyle düşmanı halk, savaş alanı, asker sayısı ve savaş hazırlıkları gibi konularında kıyaslamalı ve buna göre tedbirler almalıdır. Altıncısı, düşmanın ordu sırlarını ele geçirmesini engellemelidir. Yedincisi toptan savaşa girişmek yerine, başka bir çözüm mümkün olursa bu yola başvurulmalıdır. Sekizincisi, başkan her ne kadar savaş ve mücadeleye bizzat katılmasının faydası çoksa da sadece belirli miktar kuvvet göndermenin yeterli olduğu bir durumda savaşa bizzat iştirak etmeyebilir. Dokuzuncusu Allah başkana zafer nasip ettiğinde, kuvvet ve kudretin yalnız Allah'a mahsus olduğunu inanıp, açıktan ve gizliden Hak Teâlâ'ya şükretmelidir.⁹⁰

⁸⁸. el-Mâide, 5/45.

⁸⁹. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 388-395.

⁹⁰. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 395-420.

Maverdî yöneticilerin yönettiği kişilere dönük bazı vazifeleri söz konusu olduğu gibi, yönetilen halkın da yönetici kimselere ve yönetime karşı vazifelerinin olduğunu düşünür. Bu vazifelerin ilki halkın başkana itaatidir ve en güzel itaat halkın adil ve erdemli olan başkana itaatidir. Bu bağlamda yardım ve saygıya en layık olan kesim de yöneticilerdir. Allah'a itaat edip farzları yerine getirdiği ve toplumu muhafaza ettiği sürece başkana itaat gereklidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin."*⁹¹ Hz. Peygamber bir hadisi şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır: *"İçinizden Allah'a itaat ettiği müddetçe Habeşi bir köle de olsa imama/başkana itaat edin."*⁹² Maverdî devlet başkanına itaatin toplumsal huzur ve mutluluğa götüreceğini; bunun aklî olarak da dinî olarak da gerekli olduğunu ifade eder. Bu itaatin aklî gerekliliğini, idarecilerin bulunmaması durumunda toplumsal çatışma ve karışıklıkların artması ve insanların zulme uğraması ile izah eder.⁹³

C. Devletin Yönetim İlkeleri

Maverdî'nin düşüncesine göre iyi bir yönetim rahmet ve adaletle mümkündür. Erdemli bir yönetici ve kâmil bir siyasetçinin görevi, Allah'a itaat edip boyun eğmesi, onun emirlerine sıkı sıkıya sarılması ve onun övdüğü şeylere rağbet etmesidir. Ona göre devlet başkanı halkıyla aynı dine iman etmeli; tebaasına zulmetmekten kaçınmalı, onlara karşı adil, merhametli, affedici ve ihsan sahibi/cömert olmalıdır.⁹⁴ O, bu görüşlerini burada bir kısmına değineceğimiz şu ayet, hadis ve özlü sözlerle desteklemeye çalışmıştır. Nitekim Allah kullarına karşı merhametli ve adil olduğunu şöyle ifade etmiştir: *"Allah müminlere karşı rahimdir."*⁹⁵ *"Bilin ki Allah gafur ve rahimdir."*⁹⁶ *"Allah rahman ve rahimdir."*⁹⁷ Maverdî

⁹¹. el-Nisa, 4/59.

⁹². Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 157-158.

⁹³. Maverdî, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, 29.

⁹⁴. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 319; Menekşe, "Ehl-i Sünnet", 137; Kallek, "Mâverdî'nin Ahlâkî", 237-238.

⁹⁵. el-Ahzab, 33/46.

⁹⁶. el-Mâide, 5/34.

⁹⁷. el-Fâtiha, 1/3.

adalet ve ihsanla ilgili olarak da şu ayeti zikreder: “Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emreder; fuhuş, münker ve azgınlığı yasaklar.”⁹⁸ Maverdî, adaletsizlikten uzak durma hususunda şu ayeti delil gösterir: “Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevk etmesin, adil olun, zira adalet takvaya en yakındır.”⁹⁹ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir cemaati yöneten vali/yönetici kıyamet günü (Hak Teâlâ’nın huzuruna) elleri bağlı şeklinde gelir. Adaleti onu muhafaza eder, zulüm ve haksızlığı onu helak eder.”¹⁰⁰ Maverdî, yine bu konuda bununla çok açık bir biçimde bağlantılı olan şu hadisi de delil olarak getirmiştir: “Hepiniz çobansınız ve herkes kendi tebaasından sorumludur.”¹⁰¹ Çobanla sürü, yönetenle yönetilen birbiriyle bağlantılı şeyler olup, biri olmadan diğeri de olamaz. Başkanın yönettiği kimselere olan zarureti, yönetilen kimselerin başkana olan zaruretinden az değildir. Mülk (ülke) ve melik (sultan, başkan, idareci, emir, reis) örneklerinde olduğu gibi. Bundan dolayı yönetilenler bedene, idareci de başa benzetilip şöyle denilmiştir: “Yönetilenler helak olduğunda idareci de helak olur, idare edilenler bozulduğunda yönetici de bozulur. İdare edilenlerin malvarlığı ve can güvenliğinde bir eksiklik olduğu vakit bu noksanlık yöneticiye ait olur.”¹⁰²

Maverdî’ye göre toplum düzeni bir devlet yöneticisinin süsüdür. Toplum dinî ve dünyevi anlamda zengin ve yüce olur, memleket de mamur ve refah içerisinde olursa, yönetici de daha güçlü ve daha fazla saygı duyulan bir kimse olur. Fakat memleketin ve toplumun durumu bahsedilen alanlarda düşük ve aşağı seviyede olduğunda, yönetici bayağı bir mertebede olurken, gelirleri ve övünç vasıtaları da o oranda az olur. Yöneticinin devlet

⁹⁸. el-Nahl, 16/90.

⁹⁹. el-Mâide, 5/8.

¹⁰⁰. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 319-322.

¹⁰¹. Buhârî, “Cuma”, 11, “Nikâh”, 81, 90, “Ahkâm”, 1; Müslim, “İmâre”, 20.

¹⁰². Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 322.

hazinelerini doldurup, kendi evini mamur kılmak için halkın evlerini soyup mallarını azaltarak harabeye çevirmesi uygun bir davranış değildir.¹⁰³

Maverdî devlet başkanının kendisini sevip sayan, itaat eden ve kendisini savunan halkıyla birlikte düşmanlarına karşı olan izzetli duruşunu, etrafındaki kimselerle ve askerleriyle güçlü olmasından daha önemli görür. Ona göre yönettiği halkın nefretini kazanma korkusunun, dış düşmanlardan kaynaklanan korkudan daha fazla olması gerekir. Ayrıca aynı milliyete, nesebe, akrabalığa, karakter vb. şeylere dayanarak bir araya gelen halkın hukuku nasıl gözetiliyorsa, farklı yapıdaki zimmîlerin hukukunun da gözetilmesi gerekir. Allah müminleri birbirine kardeş kılarken, zimmîleri de devlet idarecilerine emanet etmiştir. Halkın görevi de adalete, ahde vefaya, merhametli ve şefkatli davranmaya riayet etmesi şartıyla yöneticiye itaat etmektir.¹⁰⁴

Her sanatkârın uzmanlık elde edeceği bir sanatı, bu sanatı icra ederken kullanacağı bir aletin olması, beğenip seçerek üzerinde çalışacağı bir maddeyi tanınması ve çalışmasının nihaî bir amacının olması gerekir. Devlet başkanın sanatı ise siyasettir ve ona lazım olan şey bilgi ve siyasî maharettir. Başkanın ordusu, yardımcıları, yönetici sınıf ve hizmetçileri siyasette kullandığı madde ve alet, halk ise üzerinde çalıştığı saha konumunda olup; ahirette elde edeceği sevap da yaptığı işlerin semeresi konumundadır. Bunun yanı sıra, halihazırda ve gelecek zaman diliminde gıyabında ve yüzüne karşı iyilikle anılması dünyada alacağı karşılık olarak görülebilir. Memleketin mamur olması ve halkın iyi bir durumda olması yaptığı işlerin güzelliğinin, iyi bir siyasetçi olmasının yanı sıra siyasetteki kıdemini de gösteren en güzel işaretlerdendir. Bu nedenle yönetici olan kimsenin sürekli bir çaba içerisinde olması ve çok çalışması gerekmektedir. Şayet bu kurallara riayet etmeyip bunlardan yüz çevirirse, eldeki ana sermayesini kaybeder ve yaptığı işlerden bir netice elde

¹⁰³. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 322-323; Menekşe, "Ehl-i Sünnet", 135,142; Hakkı Aydın, "İslâm Hukuku, Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniyye ilişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2001), 66.

¹⁰⁴. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 323.

edemez. Bu da sahip olması gereken siyaset sanatını bilmediğinin işareti olup, bu onu açık bir şekilde hüsrana götürür.¹⁰⁵

Maverdî'ye göre toplumsal huzur ve mutluluğun sağlanabilmesi bazı ilkelere riayet etmeyi gerekli kılar ki, bu ilkeler şu şekilde sıralanabilir:

1. Her mertebede yer alan halk kesimini içine alacak bir ilke olarak, şeriatın zahirini dikkate alarak hüküm vermek ve hüküm verilmesine teşvik etmek, devlet başkanının bulunduğu ortamlarda dindar kimselerin şerefini izhar edip, onları kıymetli bir konumda tutmak. İçki, sarhoşluk, kumar, yalan, iftira vb. dinen haram ve kötü kabul edilen günahların ve fesadın açıktan yapılmasını engellemektir.

2. Halk için ülkeyi mamur hale getirmek, düşman saldırılarından güvende bir hayat sürebilmeleri ve gelir elde etme ile meşgul olabilmeleri için onları himaye etmek, düşmanlarla savaşp onları alt etmek. Bu sayede devletin halktan alacağı vergi, zekât ve haraç gibi şeyleri onların kolaylıkla ödeyebilmeleri temin edilmiş olacaktır. Ülkenin mamur olması neslin çoğalmasını ve dışarıdan ülkeye göçüp ikamet edenlerin artmasını sağlayacak, böylece bu tür vergileri ödeyecek mükelleflerin sayısı artacaktır. Böylece hem devletin kaynakları çeşitlenip artmış hem de ülkenin gelir seviyesi ve vatandaşın refahı artmış olacaktır.

3. Kötülük ve fesat peşinde koşanlar ve şer odakları etkisiz hale getirilmeli, onlara şeriatın öngördüğü ölüm, sürgün, hapis vb. cezalar verilmelidir. Yönetici bu kesimden bazılarını acıyıp yakınlık göstererek cezaların tatbiki hususunda bir ayrımcılık yapmamalıdır. Bu şekilde bir tavır ve davranış ya da cezaları uygulama hususunda yeteri kadar titiz davranılmaması büyük toplumsal sıkıntılara yol açabilecektir.¹⁰⁶

4. Hâkimler dikkatli bir şekilde seçilmeli; bilgi, güvenilirlik, iffet sahibi olma, dindarlık vb. birçok olumlu niteliğe sahip kişiler bu makama getirilmelidir. Maverdî hâkimin yapması gereken şeylerin olduğunu düşünür. O, kuvvetliden zayıfın hakkını almak için karar

¹⁰⁵. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 323-324.

¹⁰⁶. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 326-327.

öncesinde bir ön inceleme ve soruşturma yapmalı, bunu tamamlamadan acele ile hüküm vermemeli, dava kesinleşip ispatlandıktan sonra da süreci savsaklamamalıdır. Zira her iki halde de birçok zararlı sonuçlar doğurur. Hâkim adaleti bir kenara bırakarak davalı aleyhine hüküm vermemelidir. Bu tarz bir hüküm Allah katında onun aleyhine sonuç doğuracak bir hüküm olacaktır. Hâkimin halkın mallarına tamah edip el uzatmaması için, yöneticinin geçimini temin edebilmesi için onu ekonomik olarak desteklemesi gerekmektedir. Böylece davanın taraflarının vermesi muhtemel olan rüşvet, hediye vb. şeylere iltifat etmesine mâni olunabilir ve adaleti ayakta tutulması sağlanabilir.¹⁰⁷

5. Devlet başkanı, toplumun farklı kesimlerinden soylu kimselerin, âlimlerin, ediplerin, çiftçilerin, tüccar ve sanatkarların mertebelerini ve statülerini bilip tanımalı, bazen de bizzat kendisi bu mevkilere atamalar yapmalıdır. Onun her mertebede yer alan kişilerin haklarını, çalışma durumlarına, işi üstlenme, yararlılık ve sebat derecelerine göre bolca vermelidir. Bu şekilde bir davranış hem onları rekabete teşvik eder hem de işlerinin ve hallerinin tertip ve düzene konulmasına ve gönüllerinin hoşnut olmasına sebep olur. Buna aykırı bir davranış bu kesimlerin idarecilere karşı kin ve nefret duymaya yöneltir. Hak ettiğini düşündüğü makam, mevki ve saygınlığa ulaşamayan kimseler büyük bir haksızlığa ve adaletsizliğe uğradığını düşünebilir ve fırsatını bulduğunda belki de gayri meşru başka yöntemlerle hak ettiğini düşündüğü şeyi elde etmeye çalışır. Buna bir yol bulamadığında ise bu kimsenin devlete itaati, sevilme ve istenmeyen bir biçimde zoraki bir bağlanma şeklinde olur.¹⁰⁸

6. Devlet başkanının halka zulmetmemesi, onları yakın çevresindeki kimselerin, arkadaşlarının ve diğer devlet görevlilerinin zulmünden koruması gerekir. Bu bağlamda gerek başkan gerekse diğer devlet görevlileri Müslümanlara şefkatle muamele etmeli, onların canlarını, mallarını ve ırzlarını değerli bilip, bunlara göz dikmemelidir. Yöneticinin halka zulmetmesi onun için rezalet ve alçaklıktır. Bilakis yönetici, halk birbirine zulmettiğinde

¹⁰⁷. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 329.

¹⁰⁸. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 332.

yardım istenecek tek mercidir. Fakat yönetici zulmettiğinde onu engelleyecek kimse bulunmadığından, zulmün yok edilmesi zor ya da imkânsız bir hal alacaktır. Bu nedenle adalet, Allah'ın emirlerine uyup, peygamberlerin ve iyi kimselerin izinden giden bilge kişilerin yoludur.¹⁰⁹

7. Yönetim sürecinde istihbarat önemli bir yer tutar. Bu nedenle iyi bir yönetimin icra edilebilmesi için halkın her tabakasının durumlarını araştırıp gözetleyecek ve haber verecek kişilerin tespit edilmesi gerekir. Özellikle zan ve töhmet doğurabilecek alanlarda ve hassas konumlarda bu yapılmalıdır. Yine yönetim işinde devlet başkanı ile ayrı düşen yöneticilerle, ona muhalif olan düşman güçler hakkında da istihbarat toplanması gereklidir. Bu istihbarat ihmal edilmeksizin gizli ve sürekli olarak yapılmalı, bu işte güvenilen kişilere görev verilmelidir. Sağlam tedbirler alabilmek, iyi değerlendirmelerde bulunabilmek ve isabetli bir siyaset yürütmek istihbaratın iyi yapılabilmesine bağlıdır.¹¹⁰

8. Devlet başkanının haber getiren veya şikâyetle bulunmak isteyen kişilerin kendisine kolayca ulaşabilmesi için huzuruna girmeyi kolaylaştıracak önlemler alması ve direktif vermesi gerekir. Çünkü bazı haberlerden geç haberdar olmanın büyük sıkıntılara yol açabileceği durumlar olabilir ve telafi edilemeyecek zararlara yol açar. Bu haberlerden bir kısmını dikkate alıp gereğini yapmak dinen de vaciptir. Toplumda ileri gelen kimseler yaptıklarından haberdar olunduğunu bildiğinde halka zulmetmeye yeltenmez, devlet başkanı yardımcılarının hile ve aldatmalarından emin olur; isyanlar ve ani düşman saldırıları gibi tehlikelerden kendisini korumuş olur. Başkan istihbarat sayesinde düşmanlarının taktiklerinden ve hazırlıklarından da haberdar olur. Toplumun herhangi bir biçimde yöneticiye ulaşamamaları fazilet erbabı ve himmet sahibi kimseleri küstürür, idareye karşı çirkin fikirlerin doğmasına sebep olabilir.¹¹¹

¹⁰⁹. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 335.

¹¹⁰. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 340.

¹¹¹. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 342-343.

9. Başkan her kesimden insanlara ilişkin soruşturma ve incelemelerinde hakikati dikkate almalı, bu konuda ciddiyeti elden bırakmamalı ve yargılamaya ihtiyaç olursa bunun hukuka uygun olarak yapılmasına özen göstermelidir. Başkanın en önemli görevi, yalnızca hakikati tespit edip hukukun gereğini yerine getirmek, iyi kimseleri mükafatlandırıp kötü olanları cezalandırmak, samimi kimselerden kendisine uzak olanları yanına alıp yakınındaki hilekâr ve düzenbaz kimseleri uzaklaştırmak, kötülükleri ortadan kaldırmaktır. Maverdî bunu şöyle özetler: “Gecikmesinden korkulan şeyleri hemen icra etmek, gecikmesinden zarar doğacak problemleri halletmek, dostları yükseltmek, düşmanları hezimete uğratmak, toplumun arasına gizlenmiş düşmanlara karşı tedbir almak zaruridir. Zira toplum arasında akıllı olup da mahrum bırakılan, haksız yere dava açanlar haklı olduğu halde haksızlığa uğrayanlar, fikirleri hem toplumun hem de padişahın düşüncesine ters düşerek ne padişah ne de yönetime aldırmayan kimseler olabilir. Yine toplum arasında cezalandırılmış ahlaklı kişiler, kovulmuş soylu insanlar, cefaya uğramış şerefli kişiler, değeri bilinmeyen hikmet erbabı, değer verilmeyen erdemli kimseler olabilir. Ayrıca yine toplum arasında gerek melikin gerekse toplumun din ve inanca ters gördüğü bazı hareketlerin düzeltilmesini isteyen mümin insanlar olduğu gibi, kuralları çiğnediği halde çirkin gidişatı ve şer tabiatı istemeyerek başkan veya yöneticiden korktuğu halde, bazı hükümlerini yerine getirmek için tuzak hazırlayanlar da çıkabilir.”¹¹²

10. Yönetici halkı birbirine düşürecek şekilde bir grubu diğerine musallat etmemeli, ülke içerisinde kendisi ve vekillerinden başka kimseyi yetkili kılmamalıdır. Zira bir makama getirilen cahil bir kimse, halka karşı herkesten daha fazla zulmedip, sert davranış sergiler. Bu gibi kimseler bir makama getirildiğinde, çoğu kez kendisi gibi olan kişiler onu kıskanıp, onun makamına göz dikecektir. Bu takdirde her iki tarafın da peşinden giden insanlar ortaya çıkabilir ve bu ciddi bir yönetim sorunu çıkarır ve büyük cinayetlere yol açabilir.

¹¹². Maverdî, *Nasihatü'l-mülûk*, 345-346; bk. Birsin, “Ebu'l-Hasen el-Mâverdî”, 52; Göz, “Mâverdî’de Siyaset”, 117-119.

11. Maverdî'ye göre devlet başkanı bir kısmına yukarıda değinilen durumlara karşı ne yumuşak ne de sert bir siyaset takip etmeli, orta bir yol bulmalıdır. Kendi kuvvetine, yardımcılara vb. diğer unsurlara güvenen kuvvetli bir başkan sadece şiddet, sertlik ve öldürmeyle asayiş sağlamayı, otorite kurabileceğini düşünmemelidir.¹¹³ Çünkü bu tür bir tutumun takınılması fitnenin gücünü, kötülüğün şiddetini ve düşman azmini artırır. Ne yumuşak ne sert olan itidale dayalı bir politika, halkı kırıp yok etmekten daha makuldür. Hikmet ve siyasete göre münasip olan, yumuşak bir şekilde önlenebilmesi muhtemel olan her şey acele ile cezalandırmamalıdır.¹¹⁴

¹¹³. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 351-352.

¹¹⁴. Maverdî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 352; Birsin, "Ebu'l-Hasen el-Mâverdi", 54-55.

Sonuç

Düşünce tarihimizde devlet ve siyasetle bağlantılı hususlarda fikir üreten ve eserler kaleme alan çok sayıda düşünür ve ilim adamı görmek mümkündür. Birçok düşünür, insanların tek başına hayatını idame ettiremeyeceğini, ulaşılması gerekli olan kemal gayelerine erişebilmek için bir topluma ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Bunun kökeni eski filozofların insanın siyasal/medenî bir varlık olduğu düşüncesine dayanır. Nitekim İslâm düşünürleri de insanın doğası gereği medenî olduğunu ifade eder. Toplumsal yaşamın bir organize olmayı gerektirmesinden dolayı devlet denilen sistematik yapı ortaya çıkmıştır. Devlet yönetimi bazı siyasî ilke ve kuralları, yasaları, siyaset ve yönetim tarzlarını gerekli kılar. Bu nedenle toplumsal yaşamla birlikte devlet ve siyaset doğal olarak bir gerçeklik kazanmıştır ve bu gerçeklik var olmaya devam edecektir.

Her zaman ve her coğrafyada olduğu gibi İslâm'ın doğuşundan itibaren İslâm coğrafyasında da toplumsal yaşama dair bazı ilke ve kurallar ortaya çıkmaya başlamıştır. Müslümanlar güçlenip coğrafi sınırlarını genişletmiş ve toplumsal anlamda da bir gelişim kaydedilmiştir. Böylece hem İslâm'ın kendi kaynaklarından hem de diğer kaynaklardan alınan bilgi ve tecrübelerle devlet ve siyaset konularına ilişkin ciddi bir literatür ortaya çıkmıştır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) hayattayken, başka birçok hususta olduğu gibi devlet ve siyaset konularında da temel belirleyici ilkeler ortaya koymuştur. Onun vefatının ardından ümmet Hz. Peygamber'in yolunu takip etmiş, onun tayin ettiği temel ilkeler çerçevesinde yeni durumlara dair yeni çözüm önerileri ve siyaset tarzları ortaya koymuştur. Allah Resulü sonrası yönetim işini devralan Raşit halifeler Peygamber'in halefi olmalarından dolayı halife olarak adlandırılmıştır. Sonraki dönemde, özellikle Sünnî İslâm dünyasında bu kavramın yoğunluklu olarak kullanıldığı görülmektedir.

Başta Farabî ve Gazzalî olmak üzere birçok İslâm düşünürünün yazdıkları eserlerde devlet ve siyasete ilişkin konulardaki düşüncelerini dile getirdikleri görülmektedir. Maverdî de bu

konularda kaleme aldığı çok sayıda eserle ve bu konulara dair fikirleriyle İslâm düşüncesine önemli katkılar sağlamıştır.

Maverdî'nin devlet, siyaset ve ahlak konularında fikirlerini dile getirirken önce aklî olarak bir temellendirme yaparken, çoğu yerde fikirlerine destek için Kur'ân ayetleri, hadis-i şerifler, sahabe sözleri ve eski bilginlerin sözlerine yer verdiği görülmektedir. Maverdî'nin bazen bu konuları hukuk ve fıkıh perspektifinden ele aldığı ifade edilebilir. Devlet ve siyasete dair fikirler ortaya koyan örneğin Farabî gibi düşünürlerle kıyasladığında Maverdî'nin felsefi yönünün daha zayıf kaldığı, fakat dile getirdiği fikirlerin pratik yönünün son derece güçlü olduğu söylenebilir. O kendisinden önce gelen düşünür ve ilim adamlarının bilgi birikiminden yararlanmış, bu zemin üzerine kendi fikirlerini ustaca ve son derece teferruatlı ve ileri düzeyde inşa etmiştir.

Maverdî'ye göre iyi ve hikmete uygun olan bir yönetim, adalet ve merhametle mümkündür. Erdemli bir devlet başkanı ve kâmil bir siyasetçinin görevi, gücü nispetinde Allah'a itaat edip onun emirlerine sarılıp yasaklarından kaçınmaktır. Devlet yöneticisi dinî emirlere riayet edip Allah'a boyun eğdiğinde, kendi nefsinin ve arzularının kölesi olmayacaktır. Maverdî devleti yöneten kimselerin bazı vasıflara sahip olmasından söz ederek, İslâm'ı himaye etmesi ve onun kurallarına uygun olarak hükmetmesi gerektiğini ifade eder. İslâm'a ve Müslümanlara zarar veren düşmanlarına karşı çıkmak için her daim gayret göstermelidir. Ülkenin her yerinde işlerin adaletle yürütülmesini sağlayıp; insanların huzur ve refahı için yol, köprü, çeşme vb. eserler yapıp, ticaret ve refahın gelişmesi temin edilmelidir. Halktan vergi alırken haksızlık ve zulümden kaçınılmalı, hakkaniyete riayet edip asla haksızlığa ve israfa fırsat verilmemelidir. Yönetici ulema sınıfına hak ettikleri saygınlığı sağlamalı ve bunu korumalıdır. Seçilen vali ve hâkimlerin tüm işlerini hakkıyla yerine getirme gücüne sahip olmalarının yanı sıra güvenilir ve adaletli olmaları gerekir. Maverdî'nin devlet ve siyaset konularında ortaya koyduğu düşüncelerin büyük bir kısmının çağdaş siyaset düşüncesi için de bir anlam ifade ettiği söylenebilir.

Kaynakça

- Ahteri, Mustafa Bin Şemseddin. *Ahter-i Kebir*. İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1302.
- Apaydın, H. Yunus. “Siyâset-i Şer’iyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/299-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Avcı, Casim. “Hilafet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aydın, Fatih. “Ahlak ve Siyasetin Belirleyici İlkesi Olarak Adalet: Mâverdî Merkezli Okuma”, *Eskiye Dergisi*, 42 (Eylül 2020), 1077-1194.
- Aydın, Hakkı. “İslâm Hukuku, Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniyye İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2, (2001), 57-80.
- Aydın, Yaşar, “Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinde “İlk-Başkan (er-Reîs el-Evvel)” Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2, (1987), 291-302.
- Birsın, Mehmet. “Ebu'l-Hasen el-Mâverdî'nin Ahlak Anlayışı”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (Aralık 2018), 47-57.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dârü İbn-i Kesîr, 1987.
- Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*. I-XV, Beyrut: Daru Sadr, 2010.
- Dönmez, İbrahim Kâfi., “Maslahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/79-94, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Fahrî, Macid. *İslam Ahlak Teorileri*, çev. Muammer İskenderoğlu-Atilla Arkan. İstanbul: Litera Yayınları, 2004.
- Gazzalî, Muhammed. *Nasîhatü'l-mülûk (Devlet Başkanlarına Nasihatler)*, çev. Osman Şekerci. Ankara: Büyüyenay Yayınları, 1995.
- Gazzalî. Muhammed. *Mustasfâ*, çev. Hacı Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.
- Göral, Hasan. *Maverdî'nin el-Ahkâmü's-Sultaniyye Adlı Eserinde Halk Anlayışı*. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Göz, Kemal. “Mâverdî'de Siyaset Felsefesi: Ahkamu's-Sultaniyye Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (Haziran 2021), 100-121.
- Güner, Ahmet. “Maverdî'nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/16 (2002), 3-36.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen İbn Mâce*. I-XI, Tercüme ve Şerh. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- Kallek, Cengiz. “Mâverdî'nin Ahlâkî, İctimâî, Siyasî ve İktisadî Görüşleri”, *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, 17, (Aralık 2004), 219-265.

- Kallek, Cengiz. “Mâverdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 28/180-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Koşum, Adnan. “İslam Hukukunda “Siyaset-i Şer’iyye” Kavramı”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 3/16 (2003), 350-358.
- Köse, Hızır Murat. “Siyaset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/294-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kur’ân Meâli. Erişim 14. Nisan 2023. <https://www.kuranvemeali.com>
- Maverdî, Ali b. Muhammed, *Edebü’l-dünya ve’l-din*. çev. Ali Akın. İstanbul: Temel Neşriyat, 1982.
- Maverdî, Ali b. Muhammed. *Edebü’l-vezir*. çev. İbrahim Barca. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Maverdî, Ali b. Muhammed. *el-Ahkamü’s-Sultaniyye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yay., 1994.
- Maverdî, Ali b. Muhammed. *Nasihatü’l-mülûk*. çev. Mustafa Sarıbiyık. İstanbul: Ark Kitapları, 2004.
- Maverdî, Ali b. Muhammed. *Yüce Hedefler Kitabı*. çev. Bergamalı Cevdet Efendi, Hazırlayan Yaşar Çalışkan. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- Menekşe, Ömer. “Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Devlet Anlayışı: Mâverdî Örneği”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 5/3, (2005), 135-147.
- Menekşe, Ömer. “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/2 (Nisan 2005), 193-211.
- Mes’ûd, Muhammed Halid. *İslâm Hukuk Teorisi*, çev. Muharrem Kılıç, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Riyad: Daru’s-Salam, 1421/2000.
- Şâtıbî, İbrahim b. Musa. *el-Muvâfakât*, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Tûsî, Nasirüddin. *Ahlak-ı Nasirî*. çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayınları, 2007.
- Türk, İbrahim. “Hukuki Boşluğun Doldurulması Bağlamında Hz. Ömer’in (ö. 23/644) Fıkında Maslahat ve Siyâset-i Şer’iyye”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 21 (Aralık 2023), 35-78.
- *Türkçe Sözlük*. 1. Cilt. Hazırlayan İsmail Parlatır-Nevzat Gözaydın vd. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Basım, 1998.
- Yalın, Salih, “Şehrezûr’de Siyaset Ahlakı”, *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, (Kasım 2014), 765-780.
- Yalın, Salih, “Şirvanî’de Ahlak ve Siyaset”, *Bilimname*, 24/26 (Ocak 2013), 9-30.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Kuveyt: Vizâratü’l-irşâd ve’l-enbâ, 1965.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *İslâm Hukuk Ekolleri ve Maslahat Teorisi*, çev. Ali Pekcan, İstanbul: Rağbet, 2019.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Vecîz fî usuli’l-fikh*. Dımışk: Müessesetü’r-risâle nâşirûn, 2015.